

BEVEZETÉS

Akit élni rendeltek, hiába próbál meghalni. A történelmi Erdély első félszázada azzal telik el, hogy folyton lemond önmagáról. De az élet makacsul visszaszáll belé; látszik, hogy a «szegeletföld»-nek dolga van a hazában. Akit pedig halni rendeltek, hiába menekül gögös öncélúságba. Erdély a tizen-nyolcadik században görcsösen ragaszkodik a különálláshoz s mégis halódik. Betöltötte hivatását a hazában. A Bocskay fölkelésig tele van buzogó életerővel, de nincs tisztában önmagával; nem tudja, milyen méret, mekkora serdülés lappang a kicsi törzsében. Hol van, hol nincs Erdély; dühös híve eleinte csak a szélső hitvallásokban akad s az első nagyúr, aki már az első félszázadban öntudatos állammá nevelhetné, két évi polgárháború s öt évi kormányzás után elmegy idegen országba. Bocskaytól II. Rákóczy Györgyig – (mindössze két emberöltőn át!) – Erdély teljesen megvilágosodik önmaga előtt: ez a fejedelemség fénykora, a tudatos hivatás félszázada. De Buda fölszabadulása után megszűnik a dolga a földön. S most éppen azok tiltják el az anyaországtól, akik különálló, nemzeti hivatása idején vissza akarták olvasztani az erőtlen hazába. A Habsburgok. Erdély elkáprázva a rövid fejedelmi fénykortól, balgán együttérez ezzel a «divide et impera»-val; a cöpfös nagyfejedelemség gögösen tovább álmodik arról a múltó pillanatról, amikor erősebb volt az anyaországnál. Az utolsó másfélszázad a tudatos különállás kora. Az erdélyieken csak a reformkorban nyilalt át az az érzés, amely ősapáikat gyötörte a Zápolyák s az első Báthoryak alatt. Wesselényi ismét úgy gondolkozik, mint az erdélyiek nagyrésze Bocskay Istvánig.

1541-ben szükség volt az önálló Erdélyre, 1687 után magának is, a magyarságnak is több kára, mint haszna volt a különállásból. A lomha önismeret azonban minden nemzedéket

egy elavult szereppel hiteget. 1541 és 1605 közt Erdély minduntalan eltaszítja magától az életet: a pillangó fejedelemség vissza akar bújni a vajdaság lárvájába. 1687 után viszont kicsinyesen ragaszkodik a külön élethez s egy betöltött hivatáshoz; nem akar átlépni a száraz medren, amelyből a török lángfolyó rég kitakarodott. Az első önálló nemzedék nem tudta, hogy Bocskay, Bethlen s öreg Rákóczy György jön utána; azért él, hogy ők legyenek. A copfos Erdély viszont nem tudta, hogy csak egy nagy örökséget morzsol; meg kéne hálnia, mert Bocskay, Bethlen s Rákóczy György már nem él. Ebben a tanulmányban arról az önmarcangoló, «válság-nemzedék»-ről lesz szó, amely Erdély nagy századát megácsolta. Az erdélyiek furcsa emberek, nagyon szeretik azokat, akik erősen égnek. «Elégette magát», mondják meghatottan s ez a legnagyobb dicséret a nyelvükön. Ősapáik: az első önálló nemzedék majdnem utolsó szálig ebben a belső pokolban pusztult el.

*

Erdély földrajzi egység és területi önkormányzat volt a középkorban. Körülbelül úgy, mint – mutatis mutandis – a mai Kárpátalja. Az önálló fejedelemség azonban éppen azért maradt fenn, mert túláradva a középkori határokon, katonailag az alföldi folyókapukra s a felsőmagyarországi vízválasztóra, gazdaságilag a Tiszántúlra támaszkodott. Buda eleste után Izabella özvegy királyné, a kiskorú választott király s mindenható miniszterük: a félig horvát, félig velencei György barát Erdélybe költözött, amelyet egy világhódító katonai hatalom egyszerű paranccsal megtett a hűbéresének. Ma protektorátusnak mondanók. Hamar híre ment, hogy Erdély bűvös szó: elfordítja a török lángot. Szolimán rámosolygott a csecsemő királyra s ebből a mosolyból minden alattvalójára hullt egy kis morzsa. György barát emlegette is ezt erősen a magyaroknak. Szüksége volt a váradi várra, a bihari, békési, szatmári búzára s a hegyaljai borra. A következő évben a török ismét végigsöpört Magyarországon, Pécs, Siklós, Esztergom, Tata, Székesfehérvár elesett; Hatvan elestével az ék fenyegetően keletre fordult. Mindez gondolkodóba ejtette a tiszántúliakat. Ferdinánd, a bécsi király s György barát, a kormányzó versengve hirdetett országgyűlést, egyik gyűlés a másikat ellensúlyozta, a hinta ide-oda lengett. De a királyság mindjobban homályosult a tiszántúliak szeme elől, eltakarta a láng s a füst. Hátuk mögött Erdély csendesen vigyázott, György barát serénykedett, udva-

VI

rolt, fenyegetődött. A tiszántúliak döntöttek. 1544-ben megjelentek a tordai országgyűlésen. Erdély három éves volt akkor. A barát gyorsan dolgozott. De a tiszántúliak szíve még sokáig nem húz Erdélyhez; csak a fejükkel mennek be az országgyűlésekre. Igaz, hogy még az önálló Erdélynek sincs helyén a szíve.

A szultán parancsolt: élni kellett. De a török még csak pár éve volt az országban és annyiszor kikapott a magyaroktól, hogy senki se képzelte tartós vendégnek. 1870-ben a legtöbb francia Napoleon fejével gondolt a poroszokra. 1540 táján a legtöbb magyar Hunyadi János fejével gondolt a törökre. Az erdélyiek is. Az udvar visszakészült az elvesztett királyságba, a székelyeknek s a szászoknak nem tetszett, hogy az udvar közéjük telepedett, belát a kerítésen s minduntalan adót szed a töröknek, a gazdag tiszántúliak lenézték a szegény Erdélyt. Az új állapot talán csak a marosvidéki uraknak tetszett. Székelyföldi adománybirtokokat reméltek Gyulafehérvártól. Erdélynek még nem volt sok kedve az önálláshoz. Bécs pedig, ahol a másik s hatalmasabb választott magyar király lakott, egy percig sem mondott le Erdélyről. Ez a két felfogás egyesült a mindenható kormányzóban, amikor tíz évi fennállás után a szászsebesi egyezményben átadta Erdélyt Ferdinándnak. Mindkét oldalon győzött a régi magyar közjogi felfogás, amit ma szentistváni gondolatnak hívunk. Erdély ismét visszaváltozott vajdasággá. Izabella és János Zsigmond kiment Lengyelországba, György barát az ország élén maradt, de Bécs egy katonai biztost adott a túlizgága ember mellé. Noha mindketten olaszok voltak, a katona csakhamar eltévedt a barát észjárásában. Jobbnak látta megöletni.

Csakhamar kiderült, hogy a messzi Konstantinápoly egyelőre erősebb, mint a közeli Bécs. Öt év múlva Erdély ismét visszatért abba a fél-függetlenségbe, amelyet a szultán parancsolt rá. Ezzel a botcsinálta léttel menekült meg a magyarországi háborúból. A vajdaság szerepe a középkorban az volt, ami a nyugateurópai határgrófságoké a szaracének vagy pogány szlávok ellen. Ebből a határgrófságból hűbéres állam, semleges ország s néhány nagy fejedelem kezén diplomáciai tekintély lett, a hatalmas anyaország viszont nyomorult örgrófsággá süllyedt. Szigetvártól és Kanizsától Fülelig s Hatvanig százötven évig szólt benne Ronsard elhaló kürtje.

Öt évi közzjáték után 1556-ban másodszor is megszületik az önálló Erdély s az erdélyiek már sejtik, hogy ezt vállalni kell. De vajjon meddig? Senkinek se fordul meg a fejében, hogy

évszázadokig. Izabella és János Zsigmond visszatér Gyulafehérvárra s ha ők változatlanul az elveszett királyság felé tekintenek is ebből a «Piemont»-ból, maguk az erdélyiek be rendezkednek a «másik magyar hazában». A szót még nem ismerik, de a fogalom már dereng. Nem örülnek neki.

*

Erdély autonóm államrészből változott át hűbéres államá. Az átváltozásnál fölhasználta a régi, meglevő jogokat. A magyar nemesek, a székelyek s a szászok rendi úniójára rendezkedett be. Alkotmányjogilag Erdély a vajdaság folytatása; törvényhozói félszeggel folyton Szent Istvánra és Werbőczyre néznek. De a régi vajdasági rend, a középkori Erdély csak a kis közösségekben, a helyi életben él tovább. Maga az állam: Mátyás Magyarországá kicsiben. Mátyás műve folytatódik Gyulafehérváron, nem pedig a kápolnai egyességen nyugvó laza középkori életközösség. Az anyaország – Eckhart Ferenc szerencsés szavai szerint – az utolsó Jagellók idején valóságos nemesi köztársaság volt. Ilyenről álmodtak eleinte az erdélyi urak is. De csak álmodtak. Erdélyben a fejedelmek olyan erősek, mint Mátyás s olyan egyeduralkodók, mint az akkori fiatal nemzetállamok királyai. Kellott is ez a hatalom. Az új Erdélyben sokféle zárt élet egyesült a porta parancsára s ezt csak korlátlan hatalommal lehetett összetartani. Olyan hatalommal, amely kívül állt a középkori életközösségen s felülről ereszkedett Erdélyre. Éppen ez a fejedelmi hatalom választja el legjobban saját multjától. Attól a rendi úniótól, amelyet a király a messzi Budából nem nagyon zaklatott. A fejedelem a török hűbérúr tetszésétől függ, de odahaza élet-halál ura. A látszat a régi: Erdélyben fönnmarad a legtöbb középkori szervezet. A mélyben egészen ódon s multba néző, de a magasban, a fejedelmi udvar körül sokkal jobban szellőzteti az idők szele, mint az anyaországot.

Megírta már Biró Vencel, hogy a fejedelmi hatalom a mindenható György barát hagyatéka volt. Az ő holttestéből szállt át a fejedelmekbe. Az ősök rendjében György barát közelebb áll hozzájuk, mint a középkori vajdák. Azok csak a címüket hagyták a fejedelmekre, ő a szervezett hatalmat. Az önálló Erdély ebből az egyéni hatalomból született; elsősorban hatalmi tény s csak másodsorban rendi unió. A rendek csak hitegetik magukat azokkal a jogokkal, amelyeket a fejedelem áthág, megszeg, megbosszul. Ő gazdálkodik az ország pénzé-

VIII

vel, senkinek se számol vele, zsoldosaival bekeríti a törvényhozókat, ágyúi előtt leeresztik a kardjukat. Roppant vagyon ura; ő a gazdag magyar úr a szegény erdélyi rokonok közt. Nem csoda ha maga is, a rendek is minden hatalomváltáskor dinasztiaalapításra gondolnak. De a sors bölcsen szétzilálja az emberi tervet: Erdélynek az üllő és kalapács közt mindig új ember kell, a legjobb, a legerősebb. Igaz, hogy a rendszer-változás meg-megrázza az országot, de a véres hullámokból majdnem mindig fölmerül a kiválasztott vezér.

Mindezt csak ma látjuk ilyen tisztán. A korabeliek másképp gondolkoztak, mint ahogy cselekedtek. Úgy cselekedtek, ahogy mi látjuk, s úgy gondolkoztak, ahogy már rég nem cselekedhettek. Minduntalan meghódoltak s közben ragaszkodtak rendi jogaikhoz.

Az országgyűlés évente rendszerint kétszer találkozott, de ha kellett többször is. Négy, öt gyűlés is előfordult. Résztvett rajta a hét magyar megye két-két követe, a magyarországi Részek két-három képviselője (egyetlen szavazattal), a székely és szász székek két-két követe, egyes városok és községek megbízottai, az udvari méltóságok s végül a «regalisták» vagyis a kormánytámogató nagyurak. Ezeket a fejedelem hívta meg. Erdélyben egykamarás rendszer volt, a követek s a főnemesek együtt tanácskoztak. A fejedelem a meghívott regalistákkal, az udvari emberekkel s ha kellett: elrettentő példával mindig megszerezte a többséget. János Zsigmond óta csak nagyritkán ment el a gyűlésbe; javaslatát a kancellár képviselte. Nemzetenként szavaztak s nem a szavazatok számaránya, hanem a szavazók súlya, tekintélye döntött.

Az országgyűlés a fejedelmi tanáccsal ellenőrizhette volna az uralkodót. De a tanács jogait sose tisztázták. Minthogy pedig az okoskodó tanácsosokat a fejedelem olykor megölette s a gyűlés ezen sose háborodott föl, a tanácsosok inkább jártak a fejedelem, mint a gyűlés kedvében. A fejedelmi önkény éppen a tanácsosok sorából szedte a legtöbb véres áldozatot. Erdély ebben is a fiatal nemzetállamokra hasonlított. Morus Tamást ott is lefejezték volna. Az ország szabadsága attól függött, hogy ki esküdött meg az alkotmányra. Más szóval az egyéni becsülettől függött.

Ma már minden történész egyetért abban, hogy a három nemzet meglepően keveset szólt bele az ország életébe. Erdély akkor valamivel jobban hasonlított Svájc-hoz, mint ma; népei elég zárt szigetekben éltek s a nyelv, hit és szokás nem változott

falunként, sőt a felvégtől az alvégig. De ha a népakarat kifejezését hasonlítjuk össze, Erdély már akkor is csillagtávolságban élt Svájtól.

«Az erdélyi fejedelemség rendi monarchia volt» írja Lukinich Imre, aki talán legközelebb áll a régi, szabadelvű erdélyi történészekhez, «de mint más egykorú államokban is, a fejedelem egyéniségétől függött, hogy mennyire alkalmazkodik a rendi korlátokhoz». Vagyis elvben rendi, a gyakorlatban bármelyik pillanatban abszolút monarchia. «Erdélyben a rendi alkotmány látszata mellett mindig a fejedelmi akarat érvényesült» írja Eckhart Ferenc a jogtörténész szemével. «Ez magyarázza meg, hogy a nagy uralkodó egyéniségek idejében a jól megszervezett és bölcsen vezetett Erdély kicsiny területe ellenére nem egyszer befolyást tudott gyakorolni egész Középeurópa politikai viszonyaira.» A fejedelmi hatalom kialakulásáról Biró Vencel írt alapvető munkát. «A választási feltételekben kikötött korlátozás meg eskütétel csak szavatartó fejedelem előtt áll tiszteletben», olvassuk ebben a könyvben, «így magábanvéve a nemzeti jogoknak nem elég biztosítéka. Erdély története világosan mutatja, hogy a választási feltételek nagyobbodása magában véve még nem jelenti a fejedelmi hatalom csökkenését». S később: «Az ellenőrző intézmények ereje megtörhetett a fejedelem akaratán. A megalakulás korában János Zsigmond hallgatott a tanácsra, Báthory István, Báthory Kristóf, Rákóczy Zsigmond is törvénytisztelő fejedelem volt, de az alattvalók nézetnyilvánítását éppen törvénytiszteletük tette lehetővé. Erőszakos fejedelem kormányzása idején a fejedelmi önkénynek oly nagy szerep jutott, hogy amint Izabella korában a törvénytelen kivégzés is az ország elnézésével sőt helyeslésével találkozott – (Biró Vencel a Bebek-Kendy gyilkosságra céloz) – Báthory Zsigmond alatt is a tömeges politikai kivégzést az országgyűlés nem merte kifogásolni. A kivégzést illőnek, méltónak tartották, hogy azt mindenki tükörül tartva, többé ilyet ne tegyen. Az ilyen fejedelem országgyűlési javaslatainak elfogadását a megfélemlített szavazók alkalmazkodása eleve biztosítja.» Az első félszázad legfontosabb eseményeit (lengyel trónszerzés, havasalföldi hadjárat, bécsi szerződés stb.) az országgyűlés tudtán kívül készítették elő.

Legmesszebb megy Szekfű Gyula, hangban egy kicsit túl messze is. «Az erdélyi országgyűléseknél szolgálatkésebb testület alig van a XVI. században, mikor másutt még a rendiség utolsó kemény harcát folytatja a fejlődő abszolutizmussal»,

írja nagy magyar történetében. «Az erdélyi országgyűlések néha egy, gyakran két-három napig tartanak s a fejedelmi kívánságokat mindenkor elfogadják, ma hajlandók a fejedelmi parancsra tegnapi határozataik ellenkezőjét kimondani, holnap pedig jóváhagyják azon tagjaiknak törvénytelen kivégzését, akiket még ma vezetőikül ünnepeltek.» «Az erdélyi univerzitások (t. i. a három nemzet) életformák a bennük élőknek, de kormányformát nem tudnak magukból kitermelni.» «A tömeg elfogadta amit a nagyurak határoztak s ezek úgy határoztak, amint az uralkodó akarta.» A hang egy pillanatig sem enyhül.

Mindez, fájdalom, igaz. Az egykorú emlékirókból, történeszekből s országgyűlési iratokból nem lehet mindig épülni. Az urak köztársasági rómaiak a szájukkal, császári szenátorok a szívükben. Szekfü a gerinces nyugat-magyar urakra s a keményebb külföldi főnemésekre emlékeztet ellenükben. De az erdélyi gerinctelenségnek is van mentsége s nem is egy.

A nyugat-magyarok csatatérről mentek Bécsbe, a halál örökös völegényei voltak. Hadból érkező, hadba visszazálló katonával másképp bánnak s az is másképp beszél, mint egy békés ország törvényhozója. A magyar urak egy fölkent, de idegen vérű királlyal tárgyaltak, az erdélyiek a vérükből valóval. A közös származás félig már lefegyverez. Ha elmarad a törökvész s Mátyás műve: a nemzeti királyság Gyulafehérvár helyett Budán él tovább, valószínűleg a magyar urak se lettek volna gerincesebbek, mint az erdélyiek. Erdély egy hűbéres fejedelemséggé nyomorított nemzeti királyság volt, már pedig a nemzeti királyságok Európaszerte kegyetlen zsarnoksággal kezdődtek. Minden új rendszer véres bölcsőből száll ki. A kivájt, kongó rendiség sehol se volt gerincesebb a véréből való zsarnok előtt, mint a fejbőlintó erdélyiek. Őket még az a hit se tüzelte, ami a protestáns francia főurakat vagy a katolikus angol hitvallókat. Vallási türelmük a fejedelem kezére játszott, mert a legerősebb lelki fegyvert: a vértanú hitvallást csavarta ki a markukból. A nyugat-magyar főúr mint végbeli katona s mint magyar beszélt a bécsi királlyal, Coligny mint egy nemzetközi kálvinista szövetség feje a Valois-házzal, Morus mint szeplőtlen katolikus szent VIII. Henrikkel. De hogy álljon szemben a volt padovai diák s új-gazdag tanácsos a mérhetetlenül gazdag egykori diáktársával, akiből muszkaverő nagy király lett? Meghajolt s zengő szavakkal, antik veretű idézetekkel próbálta menteni az önérzetét.

A fejedelmi hatalom György barát, Izabella és János Zsigmond alatt fejlődött ki, noha maga János Zsigmond utolsó napjáig választott magyar királyként ült a gyulafehérvári palotában. Az ügyeket egy törtető köznemes fiú, Békés Gáspár intézte. Húsz évvel volt idősebb a fejedelemnél. Néhány év alatt akkora vagyont szerzett, hogy napokig utazott a birtokán. Orosz nagyhercegi méret illeti a gazdagságához. Ő volt az első kegyenc Erdélyben. Mikor elérte a Báthoryak vagyonát, arra kezdett gondolni, hogy ő lesz a törékeny s magtalan János Zsigmond utódja.

Mint más ifjúnak a szabad mozgás, testedzés, vadászat, János Zsigmondnak a hitvita volt a szenvedélye. Ez a fiú igazán messze esett a medve apjától. A korán hervadt, beteges ecetfácskát egészen beárnyékolta Dávid Ferenc hatalmas diófakoronája. Ferenc pap vitáiból az idő rég kipergette a szemet, a hangja különben is megragadóbb volt, mint a tolla. De a nyugtalan hitvalló mögött egy veszélyes vérmérséklet s egy örök szellemi alkat áll. Ez ma sem avult el; meg-megújuló alakja körül tovább örvénylik a magyar élet. Ő volt annak a kornak egeket súrló Szabó Dezsője. Kolozsvári szászoktól származott; epedő, nyugatlan, lutheri lelke egyre gyorsabb forgókba került. Előbb katolikus volt, aztán evangélikus, aztán kálvinista, aztán unitárius s mikor rácsapódik a dévai börtön, már csak egy hajszál választja el az ószövetségi zsidó hittől.

Virágjában: 1569-ben állt szemben Mélius Juhász Péterrel Váradon. A híres vitán a fejedelmi udvar is megjelent. Dávidnak ugyanis nem a legyengült katolicizmus volt a legnagyobb ellenfele, hanem a kálvinizmus. Félelmes feje: Juhász Péter, somogyi kisnemes, a Dunántúlról került Debrecenbe, akárcsak Csokonai. Ő a hitújítást befejezettnek s a kálvinizmust új katolicizmusnak tartotta. Dávid csak Istenben hitt, Juhász Péter Istenben és a dogmában. Ez a bizonyítéka, hogy ő volt az európaiabb, a latinabb. A váradi vitában a Nyugatról megújuló törzsökös magyar csapott össze a szekták felé sodródó új magyarral. A magyarban nagyobb volt a rendszeretet, a szászmagyarban nagyobb volt a szomjúság. Juhász Péter hideg fővel és forró nyelvvel a magyar életformához hajlította Nyugat ajándékát, Dávidot a rajongás s az igazságszomj kivetette minden tételes hitből. Fehér izzása elolvasztotta a lélek rácsait, még azokat is, amelyek nélkül a semmibe zuhanunk. János Zsigmond elragadtatva hallgatta a vitát, ínyence volt az ilyen drámáknak.

Ehhez a töprengő, rokonszenves fiatalemberhez tapad a legtöbb székely vér. A székelyek nem hiába gyanakodtak a beköltöző magyar udvarra. Erdély önállósága két oldalról is feszítette, bontotta amúgyis süllyedő középkori szabadságukat, amúgyis bomló közösségi különállásukat. Az egyik bomlasztó az új adózás volt, a másik a nemesi birtokszerzés a Székelyföldön. Határőri szolgálatuk háttérbe szorult, a törököt pénzzel s nem fegyverrel kellett visszatartani a határról. Az olcsó véradó helyett, amit hetykén és szívesen fölajánlottak, pénzádót követelt a kormány. S ha legalább megvédte volna őket a szászok s nemesek ellen! De a kormány meghunyászkodott a szász városok kereskedelmi kiváltságai előtt s együtt sorvasztotta a szászokkal a székely vásárhelyeket. A bomló vérségi közösségbe pedig adományleveleivel maga tuszkolta előre a magyar urakat s a basáskodó primorokat. A közszékelyek jobbágysorba hulltak. Nemcsak a mai történész tudja, tudták már ők is, hogy ha egy román, olasz vagy tót nemesi levelet szerez, jobb dolga van, mint a közszékelynek.

Az 1558-as országgyűlés a székelyekre is kiterjesztette az általános adókötelezettséget. A kvóta jóval alacsonyabb volt, mint a magyar és szász adóteher, de a szegény hegyvidék ezt is nagyon megérezte. A székelyek fellebbeztek, mire az országgyűlés az adózásukat az erdélyi magyar vármegyék viszonyai szerint rendezte. A primorokat s a lóföket fölmentette a fizetés alól, a közszékelyeket ellenben egyenlővé tette a vármegyei jobbágyokkal. Az adókényszer alól kibújt a nemesi erőszak. Ez végkép felbőszítette a székelyeket. Dózsa György is székely volt s most egy sereg helyi Dózsa lépett az örökébe. János Zsigmond csak azt látta, hogy a székelyek lázongó adófizetők s könnyen gyujtogatnak. Haddal ment rájuk; Dózsa utódai fölött a Dózsa-ölő Zápolya fia ítélkezett. A segesvári véstörvényszéken végkép elmerült a középkori székely szabadság.

Hol az igazság ebben a szerencsétlen ügyben? Az országgyűlésnek igaza volt: a székelyek nem sütkérezhettek ingyen a magyar és szász pénzen váltott békében. Gondoltak a szegénységükre is s aránylag kis adót róttak rájuk. A székelyek azonban ragaszkodtak őseik életéhez, a véradót az ősi erkölcs tartozékának tekintették; egyébként is szívesen verekedtek. Szaporák voltak és szegények, könnyebben esett nekik a hadiszolgálat, mint az adófizetés. Rátartiak voltak és szabadok s a fejedelem most egy sorba állította őket a beszivárgó románokkal. Mindez nem fért a konok fejükbe. Hol itt az igazság? kérdezték. Az igaz-

ságon azonban csak az utókor töpreng. A kortársak tüstént a fegyverhez nyúlnak. Egyesség helyett most is az erőszak döntött. A székelyek ezt sose bocsátották meg a fejedelmeknek. S minthogy a szászok szintén visszahúzódtak kulcsos városaikba s félszemmel Bécsre meg Prágára figyeltek, igazán elmondhatjuk, hogy János Zsigmond óta a «három nemzet únióján» nyugvó fejedelemség csak a magyar és székely nemességnek volt a szívügye, ők keverték a politikáját, Erdély különállásában azonban nekik se volt döntő szavuk. Ez a fejedelem legbelső szobájában dőlt el.

Ott dőlt el évek óta az ország külpolitikája is. A kegyenc döntötte el, a fejedelem csak bólintott rá. György barátnak, a magyar Richelieunek is megvolt a maga Mazarinje. Erdélyben évtizedekig tartott a miniszterelnöki diktatúra.

Békés Gáspár végigment György barát külpolitikai pályáján. Előbb török párton áll, ezért viszi urát 1566-ban Szolimán szultán elé Zimonyba, aztán kinyúlik az északkeleti vármegyék után, hogy ezen a hídon át egyesítse a kettészakadt országot János Zsigmond alatt, ügynökei Szlavóniáig puhatólónak, de meghal Szolimán, az új szultán nem kedveli, Békésben fölrémlik a török betörés Erdélybe, csalódva a bécsi királyhoz fordul s felkínálja Erdélyt. Az ember csak akkor érti meg ezt a hintapolitikát, ha gondolatban megpróbál cserélni egy kezdő erdélyi államférfivel. De ehhez legalább annyiféle veszélytől kéne rettegnie, mint a korabeli erdélyieknek. A «külpolitikai gondolat» mögött sokszor csak közönséges árulás vagy elárultatás lappang: valaki éppen az életét, vagyonát menti vagy valakinek az életére acsarkodik. Békés Gáspár még kezdő erdélyi politikus s erősebben gondol az elvesztett magyar királyságra, mint az önálló Erdélyre. Ha nem szerezheti vissza János Zsigmondnak a királyságot, inkább Erdélyről is lemond. A török ma még kíméli, de azért mindennap akad egy kis határvillongás, véres csetepaté; a sárkány néha nagyon belekap a védenc husába. Ilyenkor mégis csak úgy jelenik meg a bécsi király a magasban, mint Ariosto repülő lovagja. Jöjjön egy új szultán vagy egy új nagyvezér s Erdély a teljes invázióra ébred!

Körülbelül ezekkel a gondolatokkal kötötte meg Békés Gáspár 1570-ben a speyeri szerződést. János Zsigmond lemondott választott királyi címéről, ezentúl fenséges fejedelemnek szólítják. Országát örökös joggal kormányozza. Erdély s Magyarország közt Szatmár s Erdőd a határ. (A király felségjoga természetesen azon túl is kiterjed, a várkapitányokat fölesketik

a hűségére.) Osztrák hercegkisasszonyt kap feleségül. A titkos pontok szerint Miksa és János Zsigmond véd- és dacsövetségre lép a török ellen s ha a fejedelem emiatt elvesztené Erdélyt, két sziléziai hercegséggel kárpotolják. Az erdélyi rendek vonakodva beleegyeztek a szerződésbe s Békés visszautazott Ausztriába, a megerősítésért.

Húsz éves az önálló Erdély s újra elhalványodik. Hirtelen nőtt, heves fiatalok hajóznak át ilyen életveszélyes válságon. György barát is, Békés is a töröknél kezdi s a németnél végzi. Az erdélyiek most tanulják az erdélyi politikát: üllő és kalapács közt az egyensúlyt. Bécsnek s a portának persze sokkal egyszerűbb a dolog: a török szultán szemében föllázad egyik hűbérese s lerázza a ráparancsolt önállóságot, a bécsi király tudomásul veszi, hogy a szultáni parancsra elpártolt vajdaság visszatér a felségjoga alá s résztvesz a magyar honvédelemben. Fegyveres leszámolásra azonban nem került sor. János Zsigmond pislogó élete kilobbant.

Békést külföldön érte a halálhír. Soha rosszabbkor. A távollevőknek sosincs igazuk s Békés borzasztó messze volt Erdélytől. A fejedelem halála a cél előtt buktatta el. Megfordult s árkon-bokron át hazasietett. A pártszervezésről azonban már lekésett. Különben is ő volt a bűnbak a speyeri szerződésért; a többiek idejében kimosdottak a török előtt. Gyűlöltek a felitolakodott kismenest, minden ok nélkül oláhnak mondták. Igazi tekintélyük Báthory István volt, a dúsgazdag, előkelő váradi kapitány, akit Békés kiszorított az udvarból. Eljött a fizetés napja. Mindenki tudta, hogy Békés a császár jelöltje: őt *akarja* kinevezni vajdának. Megjött azonban a török követ is, lepecsételt iratában Báthory *kinevezésével*. Minthogy azonban a szultán néhány év előtt szabad választást engedett az erdélyieknek, a «fermán» egyelőre felbontatlan maradt. Csak éppen jó volt tudni, hogy ugyanaz áll benne, amit a többség akar. A lepecsételt iratnak sokkal nagyobb ereje volt, mint Miksa nyitott leveleinek, amelyekben Békést ajánlgatta az erdélyieknek.

A választó gyűlésen majdnem kaszabolásra került a dolog. Ma azt mondanók, hogy két világnézet mérkőzött. Ha pedig világnézetek mérkőznek, mindig az ajtónyílásban áll a polgárháború. A gyűlést föl kellett függeszteni. János Zsigmond őt urat jelölt ki végrendeleti végrehajtnak, ezek a «testámentomos urak» még aznap este összeültek a tanácsurakkal s elhatározták, hogy másnap fejedelemmé választják Báthory Istvánt,

aki titokban hűségesküt tesz a bécsi királynak. Utána majd felbontják a szultán írását. Így is történt. Báthory István mint vajda és székely ispán fölesküdt Miksának, a «szabad választás» után felbontott fermán viszont kinevezte fejedelemnek. Ebben az útvesztőben csak erdélyi észjárás tudott eligazodni. De az olyan jól, hogy később már nehezebb esett az egyenesebb út.

Az előjáték végetért, Báthoryval megkezdődött a nagy erdélyi színjáték.

*

Forduljunk el a rekedt országgyűléstől, nézzünk be egy csendes padovai szobába. Távol a hazától tisztábban dobog az erdélyi szív. Nem retteg jogvesztéstől, nem remél hét falut, nem szaglássza körül a szomszédja címerét, nem kell, hogy jól felkösse a fejét. Olvassuk el, mit ír Kovacsóczy Farkas Báthoryról a padovai diákszobában. A hízelgő, iskolás iraton minduntalan végigborzong az erdélyi sors. Velence akkor diplomáciai világközpont volt s jobb kémekkel dolgozott, mint napjainkban a Downing-street. Padova pár óra járásra feküdt Velencétől, a diákok mindig tudták, hogy miről beszélnek a minisztériumok folyosóin, a börzén s a kocsmákban. A magyar diák tisztában látja a mérkőző erőket, mint az izzó gyulafehérvári gyülekezet. Kovacsóczy Farkas is. Retteg a török hatalomtól, amelyet a velencei hírszolgalatból ismer s nem tart sokat a keresztény fejedelmekről, akik egyenként engedik egymást a török torkába. «Sok beszéd is keringett a nép között, mely számunkra pusztulást, bajokat és más csapásokat jósolt.» Az erdélyi sors a velencei kikötőben vagy a padovai utcán kis napihírré zsugorodott. A török zsák folyton telik s innen: olasz földről jobban látszik, hogy ki következik. Európát nézték így Amerikából két világháború közt. Kovacsóczy bezárkózik a diákszobába; már csak a csoda segíthet. «Ezért remegve s szinte megrendülve minden efféle szóbeszédet meghallgattunk s gyakran magunk is költöttünk hozzá, hogy annál lelkesebben megmutassuk az utánad való vágyakozásunkat s csak akkor hagytuk el a félelmet, amikor – óh legjobb fejedelem – amit már régen elterveztünk, lelkünkben megfontoltunk s szinte sóvárogva vártunk, a te megválasztásodról előbb levelek, majd követek útján is értesültünk.»

A Magasztalás a hanyatló római irodalom hagyatéka; a renaissance ásta ki a császárkorból. Janus Pannonius ott állt a feltárásnál s bámulatos gyorsan eltanulta. Valószínűleg az ő XVI

tekintélye tartotta fenn a későbbi magyar diákok közt. Abban az időben a műfajok is tartósabbak voltak, mint ma.

Kovacsóczy Magasztalásában is van heraklesi fegyver, horatiusi államhájó, aristippusi gyönyörűség, a fejedelem hol császárokhoz, hol konzulokhoz hasonlít. Aszerint, hogy mi hízelgőbb. Kovacsócsy kipreparálja a fél Plutarchost, így egyengeti az utat a padovai diákszobából valami jó hivatalba. De a törtető magasztalás és jeles latin dolgozat mögött minduntalan felvillan az erdélyi magyar, a stilizta mögött a kortárs, aki végre megnyugszik, hogy jó vérből való, tanult, tapasztalt, emberséges hadvezér és diplomata került Erdély élére. Talán ő megállítja az országot a zsák szájában.

Báthory István magyarországi főúr volt. «Öreg nemzet» vagyis: főrend. Címerében egy sárkány forgott három sárkányfog körül. Egyik őse fojtotta az ecsedi mocsarakba. Ez a vitéz azonban a mocsarakon kívül óriási földeket is szerzett a sárkánytól. A Báthoryak igazi kiskirályok voltak. Azt mondja a nép, hogy mikor a király egyszer Budára idézte az egyik Báthoryt, a nagyúr erős kíséretet vett maga mellé. De alig indulnak el, odaszól az egyik emberének: «nézz csak fiam hátra, jön-e utánunk az ecsedi vár?» A legény hátranéz s jelenti, hogy bizony a vár nem mozdul. «Akkor én sem megyek» – feleli a bölcs ember s visszafordul a sárkány birodalmába. Ott voltak Várnánál, Kenyérmezőn, Mohácsnál s Zápolyával a nagy parasztsütésnél. Az erdélyi urak joggal remélték, hogy ismét kemény kézre adják a székelyeket. Nem sejtették, hogy milyen nagy lélek lappang a nehéz emberben s kasznár helyett gazdát adnak az országnak.

Báthory István Padovában tanult. Az egyetem akkor inkább nevelt az életre, mint ma: fanyar és okos ókori írókat olvastatott. A diák kevés tárgyi tudást és sok életszabályt vitt magával. Báthory az egyetemről diplomáciai és hadi iskolába került, az osztrák királylányt vőlegényéhez, a mantovai herceghez kísérte, majd János Zsigmond nevében tárgyalta Béccsel. Ekkor a felindult császár két évi fogságra vetette. Hadi pályáját a váradi főkapitányságban kezdte. «Nem annyira a tisztesség, mint a terhek viselése végett» bízták rá, írja Bethlen Farkas. «A király ezúttal nem hivatalt adott egy férfinak, hanem férfit egy hivatalnak». Várad volt Erdély legfontosabb kapuja, kapitánysága olyan dicsőség, mint napjainkban Verdun védelme. Daliás ember volt s a hatalmas kiállítás már akkor is félsikert jelentett a magyar közéletben.

Békés Gáspár azonban nem adta meg magát. Övé volt Huszt és Fogaras, zsebében a speyeri szerződés. Nem azért vergődött fel királyok asztalához, hogy egy mágnás visszataszítsa. Hosszú ideje készült a fejedelemségre s azt hitte, hogy csak távolléte húzta ki alóla azt a széket, amelyet felajzva, mereven lesett a beteges János Zsigmond mellett. Fogarasi várába vonult, megtagadta az adózást; ügynökei csakhamar fölbukkantak a dühös székelyek közt. «Inkább szerette volna, ha valaki a köznemességből tölti be ezt a hivatalt, annak inkább alávetette volna magát, mint Istvánnak» – írja Bethlen Farkas. A társadalmi megalázás jobban fáj neki, mint a balszerencse.

Báthory István belátta, hogy egyelőre két fejedelem van az országban. Két kard egy hüvelyben. Örökösödési pert indított Fogaras ellen. Ez a félelmes fegyver később gyakran megvillant a fejedelmek kezében, különösen Öreg Rákóczy György volt a mestere. Békés azonban kitért az első ütés elől: a *vajda* perét megfellebbezte a *császárhoz*. A császár megerősítette Fogaras birtokában s egy kiváló jogtudóst szemelt ki a tárgyalásra. Báthory látta, hogy jobb az egyenes ütés. Akkor már kellett is ütni. Fogaras közelebb volt a forrongó Székelyföldhöz, mint Gyulafehérvár; azt is suttogták, hogy Békés a közpénzből szerzett vagyont külföldre akarja menteni. A fejedelem hirtelen körülzáratta Fogarast. Az értékes vad azonban megint kisiklott s Báthory emberei csak egy finom, tanult urat találtak a várban. Gyulai Pál volt ez, Kemény Zsigmond első regényhőse. Ő adta át Békés kincseit a fejedelem megbízottainak.

Báthory tudta, hogy a dolog neheze csak most kezdődik. Megtanulta a római történelemből, hogy a hazaáruló a legveszélyesebb ellenfél. Összehívta az országgyűlést, hogy ítéljenek Békés hazaárulása fölött. A tanácsurak kezesek voltak, megbélyegezték Békést s a vagyonát is elkobozták. De a gyűlésben egy váratlan szövetséges állt a lázadó mellé. A szánalom. A rendek egy része – a régi Békés-párt – morgott, berzenkedett s törvénytíprást emlegetett. Elfeledkezett a maga gyöngeségéről s a fejedelem hatalmáról. Annál jobban tudta ezt Báthory. Elfogadta a tanács döntését, az viszont úgy döntött, ahogy a fejedelem akarta.

A császár békített, fenyegetett s a vizsályt felségjogánál fogva át akarta tenni a birodalmi gyűlésbe. Mindenki tudta, hogy ott kinek lenne igaza. De most derült ki, hogy Báthory «vajda» rég feloldotta magát a hűségeskü alól s szabadon választott fejedelemként cselekszik. Követei udvariasan visszautasí-

tották Bécs ajánlatát. «Nem rövidült meg Isten keze» – felelte volna erre Békés és toborzáshoz látott. Kitért az első polgárháború Erdélyért.

Fájdalom, a polgárháború egy versenyfutással kezdődött a törökhöz. Békés ugyanis a császár tanácsára a porta felől is fedezni akarta magát. Az pedig egyaránt zsarolta megszorított „hűbéresét” s az új hűbéres-jelöltet, de egy pillanatig se gondolt arra, hogy komolyan Békés mellé álljon. Bécs mellette állt, biztatása azonban körülbelül annyit ért, mint egy angol határgarancia.

A két ellenfél nagyon különböző emberfajta volt. Báthory: «nehéz magyar», lassan szedi össze magát s nagyot üt, Békés: «cifra magyar», vonzó, tehetséges, de könnyen kilobban. Szinte előre lehetett tudni, hogy egy kitartó próbán melyik bírja tovább. Békés bejött az országba, a felső részeken sokan melléje álltak, Szatmárban már annyira fejébe szállt a vér, hogy falukat, várakat, hivatalokat osztott. Kardcsapás nélkül jutott le Tordáig. A kortársak azt tartották, hogy ha akkor tovább megy Gyulafehérvárig, ő a győztes. Békés nem sejtette, hogy milyen végzetes válaszüton áll. Nem akarta kihagyni a bosszúból a felbőszült székelyeket, Gyulafehérvár helyett elkanyarodott Marosvásárhelynek s ezzel lélekzethez juttatta Báthoryt. A végzetes stratégiai hiba után a fejedelem végig taktikai fölényben maradt. Felszaporodó seregével Békés nyomába szegődött. Még meg se verekedtek s már üldözte. A magyar zömön kívül voltak török lovasai és havasalji gyalogosai is, az ágyúkat egy olasz kezelte. Békés serege magyar zsoldosokból s székelyekből állt. Egy vegyesajkú sereg harcolt Erdély függetlenségéért a császárpárti magyar sereg ellen. Később is látunk ilyent a történelmünkben. Kerelószentpálnál találkoztak, a Maros mellett. Békés vitézül harcolt, ügyes visszavonulása sok embert megmentett. A fejedelem néhány főembert már a csatatéren lenyakasztatott. A székelyek fülére és orrára Kolozsvárt és Szamosújváron került sor. A foglyok közt volt Balassa Bálint, a költő.

Az országgyűlés némán bölintott Báthory bosszújára. A fejedelem a tanácsban beszélt, okfejtése rávall az egykori humanista diákra, Sallustius olvasójára. Az ártalmas polgár kegyetlenebb büntetést érdemel, mint a legnagyobb külellenség, mondta, mert ez csak egy idegenre, de a másik atyja életére tör. Úgy merült föl ebből a bosszúálló országgyűlésből, mint a mindenható Pater Familias: élet és halál ura a kis erdélyi

családban. Az államérek ezentúl érinthetetlen szentség, feltját az alattvalók vérével kell lemosni.

Békés Felsőmagyarországon és Lengyelországban bujdo-kolt, betegeskedett, nyomorgott. Bécs hallani se akart róla. Egy darabig Dudith András, a nagy humanista könyörült meg rajta. De jóval többet ért Báthory bocsánata. A fejedelem akkor már lengyel király volt s olyan nagy úr, hogy nem állt a rangjá-hoz a haragtartás. Ekkor derült ki Békés tehetsége. Egy láng-elmének is éppen úgy a bizalmába tudott férközni, mint a dib-dáb János Zsigmondéba. A két ember, aki valamikor halálra ke-reste egymást, nehéz napokban egy szobában hált, együtt virrasztott a király középeurópai tervei fölött. Érezte mind a kettő, hogy ha azok sikerülnek, Magyarország kifordul a német és török kerekék alól. Sőt Kerelőszentpál balcsillagú hőse is jobb csillag alatt támadt föl az orosz haretéren. Ő volt Báthory első hadjáratában a magyar sereg vezére, Polock kapuit győze-lemmel döngette. Legvégül a család már vérrel is adózott a Báthoryaknak. Öccse, Gábor Pskov ostrománál esett el.

*

Először fordult elő, hogy a fejedelem fegyverrel is meg-védte Erdély függetlenségét a – magyar király ellen. Mert Békés a magyar király képében nyomult Erdélybe, a vajdasá-got akarta helyreállítani. Az első félszázadban ez a csata esik legtávolabb György barát német politikájától és Báthory Zsig-mond későbbi német szövetségétől s a legközelebb a barát török politikájához s Bethlen Gábor korához. 1551-től 1573-ig s onnan 1595-ig leng az erdélyi inga. Közben nehéz súlyával sok fejet lesodor.

Ez a csata szerezte meg Báthory Istvánnak a lengyel koronát is. 1576-ban kiköltözött Erdélyből, de nem tette le a fejedelemséget. A rendek csak a helyettesül választották meg – fejedelmi címmel – Kristóf nevű testvérét. Ezzel ismét helyreállt a Zápolyák dinasztikus politikája, amit a szabad választójog fentartásával maguk a rendek is pártoltak.

Erdélyben változatlanul az történt, amit István akart. Megszületett a bécsi főkormányshék egyenes öse: a lengyel-oroszági magyar kancellária. Ez utasította a gyulafehérvári kancelláriát, hogy mit javasoljon a rendeknek, hány katonát, mekkora adót kérjen. Szóval úgy rendelkezett Gyulafehér-várral, mint később Bécs Szebennel s Kolozsvárral. A külső kancellária élén Berzeviczy Márton áll, helyettese egy darabig

XX

Kovacsóczy Farkas, aki Sulyok Imre halála után átveszi az otthoni (gyulafehérvári) kancelláriát, az ő helyére Gyulai Pál lép. Az összes főhivatalban padovai diákok ültek. Ez a zárkózott, beképzelt s jól összetanult csoport sose volt igazán népszerű az erdélyiek közt. Tudásukban lenézést, «nyugatos», «urbánus» műveltségükben híg hazafiságot szimatoltak.

Az olasz egyetemek híre még Budáról szállt át Erdélybe s az olasz divat a fél-olasz Izabellából sugárzott szét a nevesebb családok közt. Erdély kicsi volt: a sugár hamar elért a köznemesi és patricius házakig. A század végén még többen tanultak Olaszországban, mint Németországban. Legtöbben a padovai egyetemet választották. Erre nem egy okuk volt.

A város Velencétől függött s a kalmár királynő sokkal jobban elnézte az északi «eretnekségek»-et, mint a többi olasz állam. Szabadelvű felfogását az egyetemre is rákényszerítette. A wittenbergi, bázeli vagy strassburgi professzorok például felekezeti aggály nélkül küldték a diákokat Padovába, amely protestánsokat is doktorrá fogadott. Az egyházi hallgatók akkor már átvonultak Rómába, az újonnan alapított Collegium Germanico-Hungaricumba, Padova csak jogászokat, orvosokat, irodalmárokat nevelt, felekezeti különbség nélkül. Híres volt a lantiskolája is. A hazai pénz vagy egy bécsi bankházon vagy Velencén át jutott le; a Báthoryak gazdasági kapcsolata főleg a velencei kifizetésnek kedvezett.

Abban az időben a diákkor addig tartott, amíg az élet; miniszterek, államtitkárok, udvaroncok szöktek vissza diáknak. Szökésük egy kicsit Goethe lélekmentő olasz útjához hasonlított. Jellemző például Forgách Ferenc, a történész esete. Fiatal éveiben Padovában diákoskodott, aztán a Habsburg-udvarban szolgált s tíz év múlva, 33 éves korában ismét egy padovai diákszobával vigasztalta magát az elmaradt kitüntetésekért. Innen Erdélybe került; egykori kollégája, Báthory István meghívta kancellárnak. S a kancellári székben az a legnagyobb gondja, hogy egy velencei humanistát Erdélybe csaljon. Sértett hiúság és képzelt mellőzés szakította el a Habsburgoktól s a férfikor delén a legnagyobb rang se tette boldoggá. Nagy volt a rang, de akkor már nagyobb volt a vágy a tudós nyugalom után. Az történt vele, ami a legtöbb alkotó elmével: az áradó férfikori mondanivalót a diákkor szabad idejével szerette volna egyesíteni. Mit csinál ilyenkor az ember? Betegségbe menekül. Kitalálta, hogy őt csak Padovában tudják gyógykezeltetni. Báthory maga is volt diák, lelke legtökéletesebb kamrájában talán még

parázslott egy kevés honvágó Padova után. Mosolyogva elbocsátotta Forgáchot. De a sors írgyebb volt: nem engedte a szökevényt harmadszor az iskolapadba. Forgách csakhamar meghalt, abbamaradt művét, amely Itáliába szöktette, csak nagynehezen tudták hazahozatni. A renaissancenak nem Amerika, nem az aranyláz, nem az új csillagászat, nem a vallásháború volt a legnagyobb kalandja, hanem a tudásszomj. Az akkori államtitkárok otthagyták a hivatalukat, hogy a korabeli Bergsonhoz utazhassanak. S rendjelek helyett egy Erasmus levelet vittek a koporsójuk után. Véres kor volt? Igen: véres és gonosz. De a fehér ember csak akkor közelítette meg a kínai műveltséget. Petrarca és a tridenti zsinat közt lobogott el Európa tündöklő Han-korszaka.

Padova olyannyira magyar tanulmányi központ volt, hogy még a hazai viszonyoknak is jó tüköre. A két magyar haza elhidegülése például az odavaló egyetemi anyakönyvek-ből is kiderül. Mohács előtt mindenünnen jön diák, de legtöbb a nyugat-magyar s a horvát. Oláh Miklós erdélyi, Verancsics bosnyák, Brodarics szerémségi. Mind a három a bécsi királyt szolgálja. A következő nemzedék pályája már kétfelé válik: Dudith, Istvánffy, Zsámboky Béccsel tart, Báthory szembe fordul vele s köréje áll Berzeviczy Márton, Forgách, Kendy Sándor. A hét ember közül még csak Kendy jött Erdélyből. De ahogy terjed az ellenreformáció, úgy romlik Bécsben a szabadelvű Padova híre. S úgy javul Erdélyben, ahol a félolasz Izabella s az olasz-rajongó, unitárius János Zsigmond óta családi érdek a padovai diploma. Udvari szolgálathoz, követjáráshoz ez a legjobb ajánlólevél. A nyugati részből tehát elmaradnak a diákok: Grác és Róma felé tartanak. Az új diákok mind erdélyiek. Mikor Forgách másodszer kerül Padovába, már erdélyi fiatalok közt ül.

Alig volt akkor kiművelt erdélyi emberfő, aki nem ismerte volna egymást Padovából. A lánc Janus Pannoniusnál kezdődik, a horvát határon; Báthory István óta már csak Erdélyben fűzik hozzá az új szemeket. Forgáchot Oláh küldi le, Kovacsóczyt Forgách, Szamosközyt Kovacsóczy. Diplomáciai tárgyalásoknál is sokat használt ez a közös diákmúlt, átüzentek egymásnak a túlsó táborba, Berzeviczy például tovább levelezett a császárpárti Dudithal és Zsámbokyval, Kovacsóczy Dudithal.

Augurok voltak, apró jelekből értettek. Ez a titkos összetartás magyarázza, hogy a legjobb helyeken rendszerint beszármazók ültek. Forgách ugocsai, Bécsben kezdte a pályáját

s volt diáktársának köszönhető a gyors emelkedést Erdélyben. Berzeviczy szepesi, 25 éves korában kilépett a bécsi szolgálatból, hogy tovább tanuljon; lakott Párisban, Londonban, megleste Erzsébet királynét egy cambridgei Plautus-előadáson, a 33 éves Forgách hívására 30 éves korában beiratkozott a padovai egyetemre s később a barátja után ment Erdélybe. Belőle is Báthory csinált nagy embert. Forgách pártfogoltja, Kovacsóczy Pozsegából eredt, apja ment be Erdélybe, irigyei dalmatának csúfolták. Kakas István, a nagy diplomata, Titel mellől származott, apja került Erdélybe. Az első félszázad három legjobb történésze közül Baranyai Decsi és Gyulafi Lestár maga jött be a Dunántúlról, Szamosközy szintén magyarországi volt. Tudjuk, Békés Gáspár sem volt törzsökös erdélyi. Ki marad a színen? Gyulai Pál, a Kendyek, a Bornemisszák s az «oláh» Jósika. A mellékszereplők. Erdély politikáját keletmagyarországi nagyurak, beszármazó családok s olasz zsoldosok intézték. De ne feledjük, hogy Mazarin, Napoleon és Gambetta olasz volt, Cavour francia, De Valera spanyol.

Mikor Báthory a lengyel trónra került, a két kancellária közt megkezdődött az összjáték. A «padovai klikk»-nek közös tolvajnyelve volt: Livius és Cicero. Ezen írtak, beszéltek, leveleztek, ezzel zárkóztak el a «parlagiak» elől. Fájdalom, Ciceróból a nemes stílusérzéken kívül a híres ügyvéd üzleti érzékét is eltanulták. Kíméletlen vagyongyűjtők voltak. Csak a halál előestéjén tértek vissza a jó útra. Ilyenkor visszaemlékeztek az ősi intelmekre; úgy néztek szembe a halállal, mint az ókor bölcsei. Vagy talán az ősi keleti nyugalom s a tragikus protestáns hit támadt fel bennük? Válasz helyett csak vér bugyborékol a sírjukból.

*

Az erdélyi kancellárnak az volt a legnehezebb dolga, hogy a pénzt szerezzen Báthory muszka hadjárataihoz. A királynak dinasztikus tervei voltak: Kelet-Középeurópát egy családi szövetség kezébe akarta összegyűjteni. Lengyelország azonban akkor is két front közt élt. Báthory tehát elhatározta, hogy előbb leszámol az orrossal, aztán a Habsburgok magyarországi uralmával, végül a törökkel. Majdnem Nagy Sándor-i terv volt ez, idő kellett volna hozzá s a király már jóval túljárt a negyvenen. De tudta, hogy a béke sem vezet semmire. Ha nem támad: ő kerül két tűz közé. Nem mindenki élhet békében, aki akar. 1579-től 1582-ig három hadjáratot viselt Rettenetes Iván ellen.

A véradó még csak ment volna, bár az erdélyiek nem szíve-

sen engedték a fiaikat túl a határon. De a pénzadón már nagyon felháborodtak, egyszer majdnem le is kaszabolták Kovacsóczy kancellárt. Aztán eszükbe jutott, hogy Báthory lassan üt, de nagyot s megjuhászodva fizettek.

A hadjáratot egy szemtanú leírásából ismerjük. Gyulai Pál ez a szemtanú. Békés kibújdosása után Báthoryhoz csatlakozott; később az orosz fronton már mindhárman együtt voltak. Haditudósítását Kovacsóczynak szánta, nászajándékba. Az élelmes kancellár azonban megérezte, hogy ez a nászajándék remek propagandairat s nagy hasznára lehet a legközelebbi adókérdésnél. Kinyomatta tehát Heltai Gáspár műhelyében.

A művelt alkancellár a muszka tetvek között se feledkezett meg Liviusról. Barbár a meséje, klasszikus a nyelve. Képzeljünk el egy mai államtitkárt, aki Ranke stílusában tudósítana a Sztalin-vonalról. De a jó stilisztának még jobb volt a szeme. A terep azóta se változott sokat; egy emberöltő óta apáról fiúra ellenőrizhetjük Gyulai megbízhatóságát. Báthory szörnyű terepnehézségekkel küzdött, a katonák java erejét elnyelte az útépités s a takarmányszerzés. A hallgatag, úttalan országban folyton körülöttük ólálkodott az éhség. Az oroszok húzták a háborút, a támadásban megbuktak, de elszántan védekeztek. «Akkora volt a muszkák elszántsága és halálmegvetése, hogy midőn a mieink biztos lövései a tűz eloltására összeverődött muszkákat szánandó módon leterítették, a levertek helyét azonnal újak foglalták el, bár kétségkívül tudták, hogy ők is ott vesznek.» A háború elvadult, főleg az oroszok kegyetlensége miatt. «Azt sem kell remélni, hogy az iszonyú vad népet mások emberies elbánása vitézi versenyre hívja fel. Akiket a mi markotányosaink vagy poggyászos szolgálaink közül elfogtak, egy sem volt, akit elkínózva meg ne öltek volna, a meghódoltakat az adott biztosítás ellenére egy hegyre gyűjtötték és megölték; minden nem-, kor- és fajkülönbség nélkül iszonyú kegyetlenséget követtek el.» A fagy s a roppant távolságok miatt nem lehetett a sebeket kezelni, sok végtag, még több élet veszett oda visszaszállítás közben. S a sereg útját mindenütt temetetlen lovak jelölték.

A háború 1582-ben végződött, Báthory teljes diadalával. Kíméletes békét kötött, hogy biztosítsa Iván semlegességét a következő ütés előtt. Ilyen békét kötött később Bismarck az osztrákokkal. Akkor már kész volt a fejében a francia háború. Báthory fejében is a német. A lengyeleknek azonban rosszul esett, hogy kíméletesen bánt az ősi ellenséggel.

Nagy iskola volt ez a hadjárat az erdélyieknek, akik hovatovább kimaradtak a végvári vitézlő gyakorlatból s csak egy csúf polgárháborúban próbálhatták ki az erejüket. Orosz üllőn készült az a hadsereg, amely felragyogott Báthory Zsigmond első hadivállalkozásaiban Havasalföldtől Lippáig. Bornemissza János, Borbély György, Király Albert, Sibrik György, Székely Mózes mind Báthory seregében szolgált, félelmes gyujtóaknáikat is Szmolenszk és Velikije Luki közt gyakorolták be. Ha csak a katonákon múlik, az erdélyi fegyver is ütött volna akkorát a törökön, mint a magyar.

*

A dinasztikus gondolat együtt erősödött Báthory tekintélyével. Kristóf már nehézség nélkül fejedelmi utódjául választotta kilencéves kisfiát, Zsigmondot. A király nem örült a választásnak, neki – mint írtam – nagyobb tervei voltak. De Kristófnak mégis igaza volt. Mert neki viszont a halál súgott s az a legnagyobb királynál is előrelátóbb. Néhány hónappal a választás után hirtelen meghalt. Az ország kormánya a gyermek helyett a Lengyelországból kinevezett urakra szállt. Erdélyt a hét éves kiskorúság alatt bizalmi emberek s nem a rendek kormányozták. Maga a kormányforma azonban háromszor is megváltozott. Tizenkettes tanácsból csakhamar leapadt triumvirátusra, amely Kendy Sándorból, Kovacsóczy Farkasból és Zsombory Lászlóból állt. Fontoskodó, elvont, irodalmár politikájuk azonban nagyon népszerűtlen volt az erdélyiek közt. A magyar politikai ösztön akkor még keveset törődött az idegen leckékkel; még a római példa se hatotta meg. Hozzászólt a keleti pusztán az erős kézhez s most kézzel-lábbal védekezett a triumvirátus ellen. Báthoryt meglepte ez a csökönyösség; végül is engedett. Egy öreg katona került a három úr helyére. Géczy János. Ezzel már jobban megfértek. Kovacsóczynak pedig vigaszul megmaradt az irodalom. Papíron bebizonyította, hogy a triumvirátus mégis jobb, mintha egy ember kormányoz.

1581-ben meghalt Kristóf, 1586-ban István. Néhány pillanatig még csillogott a remény, hogy ismét egy Báthory kerül a lengyel trónra. Két unokatestvér: Boldizsár és Zsigmond jött szóba. A király bizalmasai tudtak középeurópai terveiről s meg akarták menteni. Követség sietett Lengyelországba, hogy a választókat meghódítsa. Köztük volt Kovacsóczy s a kitűnő Gyulafi Lestár, aki az útjukat is megírta. De Kovacsóczy ékesszólása megint csak irodalmi sikert aratott. Zsigmond is, Boldizsár is elesett a tróntól. A lengyelországi kancellária fel-

oszlott, Berzeviczy visszavonult, Gyulai hazatért. Két év múlva kitört a vallásháború Erdélyben.

Báthory István buzgó katolikus volt. Ő hívta be a jezsuitákat Erdélybe. Amíg élt, a protestánsok nem mertek nyíltan mozogni. De halála után a szerzet éppen olyan csupaszon maradt, mint Dávid Ferenc, János Zsigmond halála után. A vád nem váratott magára. Valóságos vérvád volt s tanítói működésükre célzott. A jezsuiták az ifjúság megrontói, mondták országszerte, fiút apa, fiatalot öreg ellen fordítanak. «Mindig tőlük fogunk félni, titkos beszélgetéseik miatt a fejedelemmel, gyermekeink miatt otthon, ravasz beszédek miatt a közéletben. Miért nem szabadítjátok meg az országot a veszélytől, az ifjúságot a cselszövényektől, az öregeket a félelemtől, kiűzve ezeket az alkalomra váró kémeket» Ezt a vádat egy jezsuita jegyezte le a protestáns papok szájáról. A kultúrharc csakhamar államválsággá dagadt; egész Erdély megrázkódott tőle. Géczy János kormányzó összehívta az országgyűlést. A jezsuiták keményen védekeztek. Tudták, hogy a többség ellenük van s csak fiatal neveltjükre, a fejedelemre számíthatnak. A harc veszélyesen közeledett az államfő személyéhez. Ez a félelem diktálta Géczy ravasz szavait is. «Mivel az, amit akartok, nem lehetséges» tanácsolta a jezsuitáknak, «akarjátok azt, ami lehetséges. Ajánljátok fel önként, amit úgyis elvesztenétek s tegyétek meg azt a szívességet a fejedelemnek, hogy aki, mikor itt voltatok, tőletek sajátította el az uralkodás művészetét, a ti távozástokkal tartsa meg uralma tekintélyét. A ti feladatotok most nem a győzelemért harcolni, hiszen nektek is jobb engedni, mint lakolni.»

A fejedelem őszintén küzdött magában. Végül a rendek válaszára állították. Választhatott a nagykorúsítás s a jezsuiták közt. Főlözleges mondani, hogy ezzel a harc el is dőlt. Zsigmond beletörődött a jezsuiták kiűzésébe. Az országgyűlés azonban megengedte, hogy a katolikus urak katolikus papot tartsanak a birtokukon s ez jezsuita is lehetett. Zsigmond is katolikus volt, az ő papját Carillo Alfonznak hívták. Később döntő szerepet kapott Erdély külpolitikájában.

A jezsuiták kimentek, megkezdődött a tizenhat éves Zsigmond személyes uralma.

Mikor Zsigmond világrajött, két összefont keze tele volt vérrel. A bábák megfürdették. A vízben aztán hallá változott s hátsó részével ide-oda föcskölt. Ebből már tudták az okosak,

hogy vérengző ember lesz, mert véres kézzel született, telhetetlen és kobar természetét pedig a halaktól örökölte. Somogyi Ambrus fél Erdély szájáról jegyezte föl ezeket a baljós jeleket.

A nagy család kimerült, utolsó sarjai – mint az egykorú Valois hercegek – vadul lengtek a nemi tehetetlenség és szeretlen szerelemfalás közt. Zsigmond férfiatlan volt, Boldizsár s később Gábor Erdély vadkanja. A hatalmas család nemi zavarokban sülyedt el.

Zsigmond okos, művelt, ravasz, érzékeny és tehetséges volt. Fél ennyi adománnyal is kiváló uralkodó lehetett volna belőle. De még a közepes uralkodáshoz is hiányzott a jelleme. A rosszban sem volt következetes, sohasem tudta, mit akar. Ész, tudást, ékesszólást, körültekintést, ravasszágot állított egy-egy hisztérikus hangulat szolgálatába.

Sokkal vitézebb volt a csatatéren, mint az ágyban s ez sztoikusabb férfit is megháborgatott volna. A család kimerülése azonban egy sokkal végzetesebb tünetben is jelentkezett. Zsigmondot fárasztotta az uralkodás. Kitűnő játékosnak született s a jezsuitáktól alaposan megtanulta a fejedelmi mesterséget. Családi ösztöne is igényt tartott a hatalomra. De a jó sakkjáték s a fölényes diplomatiszálás gyakran csak arra szolgált, hogy terhes örökségétől megváltsa. Kitalálták már a szót? Zsigmond *műkedvelő* volt, irtózva menekült a felelősségtől. Fárasztotta az uralom, amelyet ugyanakkor természetes családi kiváltságnak tekintett. Ha van lélekvándorlás, évszázadok múlva egy bajorországi lovagvárban bukkanunk rá, egy nyomasztó, kietlen operaelőadáson, amit egyedül neki játszanak.

Olasz és olaszos műveltségű jezsuiták nevelték. De ő sohasem járt Olaszországban. Ebben az egyben hasonlított Mátyáshoz, akihez minden másban szeretett volna hasonlítani. Rendszerint azok hódolnak be legjobban egy idegen műveltségnek, akik csak másodkézből, hallomásból, barátok, kegyencek, könyvek morzsáiból festenek róla egy álomszínű, túl művészi szerelmes képet.

A spanyol és osztrák hódítás ebben az időben szórta világgá az olaszokat. Két emberfölötti évszázadon át dőzsöltek a művészetben és tudományban. A hosszú mámor teljes erkölcsi megsemmisüléssel végződött. A világ már látott egyszer ilyet, Athénben. Bevonultak a rómaiak s az athéniak beszegődtek a barbár udvarokba. Így tettek az olaszok is. Mindenhez értettek és semmiben sem hittek, mindenkit kiszolgáltak, csak a maguk ügyét nem. Gazdában nem is volt hiány. Megtudták például,

hogyan van egy kis ország valahol a világ végén, ahol a fejedelem a kóbor olaszt is a honfitársai elé helyezi. Nem kell ajánlás: olasz nyelvük a legjobb nemesi levél. Zsigmond körül csakhamar hemzsegett a sok olasz zenész, táncos, énekes, költő, szónok, építész, tűzijáték és szökőkút készítő, orvos, okkultista, asztrológus, lovász, bohóc, labdajátékos, számológép, bajvívó, gladiátor, szakács, kertész és más embermajom. Császáruk elringatta Olaszországba. Mert Zsigmond folyton Olaszországba sóvárgott; a Mediciek barátságát s egy olasz hercegnő kezét kereste. Medici Ferdinánd volt az eszménye. Ez a nagyherceg a biborosi székből került Toszkána trónjára; pályája Zsigmond lelkének két végletét súrolta: a papi alázatot s a korlátlan önkényuralmat. Szamosközy írja, hogy a fiatal fejedelem biborosi uszályal sétálgatott a gyulafehérvári palotában. „Visszaütötte vagy hanyagul fogadta a saját nemzetéből s népéből származott legnemesebb ifjak apródi szolgálatait s azt akarta, hogy mindig olaszok legyenek körülötte, szinte egyedül az olaszok jelentek meg előtte, egyedül azok intéztek mindent, egyedül ők voltak minden: velük ment vadászni, játszani, velük forgolódott, szinte az ölében dédelgette őket...» Szent István óta ismerjük ezt a képet. A magyarok megszokták. «Az idegen nyelv, név s ruházat, noha magábanvéve sem szeretetreméltó, még nem is bántotta volna a magyarok lelkét, akik megszokták, hogy az idegenekkel barátságosan s magukat mérsékelve éljenek együtt» írja Szamosközy erről a keserű bölcseségről. Ő maga távolról sem volt olaszfaló, sőt makacsul csüngött padovai diákemlékein. «Én is római vagyok» vallotta büszkén az antik Dáciára célozva. A Kolozsvári Testvérek váradi szobrai előtt Gattamelata és Colleoni után sóhajtott. Ő volt az első római régészünk. Pontosan tudta tehát, hol az igazi olasz nagyság. Éppen ezért undorodott a gyulafehérvári zsidvásártól. Sőt még itt is megszélidült, ha egy kis tehetségre vagy igazi tudományra bukkant. Ez a komoly lángelme és jó hazafi jobban tisztelte az igazi olasz lángelméket, mint Zsigmond. Olvassuk el a korabeli följegyzésekben, hogy milyen komiszul bánt a fejedelem a székelyekkel s milyen majomszeretettel becézte a jött-ment kötél-táncosokat. Egyszeriben megértjük, hogy mért horkan fel időnként a magyarban az élve eltemetett Thonuzoba s a lemészárolt Koppány. Egy félreértett, híg «nyugatosság» az oka. De az oláhokhoz álló öngyilkos székelyek s az olasz bohócokkal hempergő Zsigmond közt ott áll az igazi magyar mérték is, Kelet és Nyugat békebírája:

Szamosközy István, a padovai szegény magyar diák, aki az olaszt a legnemesebb nemzetnek nevezi. Jól ismerte a bazai mintát, amelyhez a becsődülő söpredéket hozzámérhette.

A muzsikusok közt akadtak a legkülönb olaszok, néhányat még zenetörténetük is számontart. Báthory Zsigmond szenvedélyes zenebarát volt; egyik muzsikusa feljegyezte, hogy lanton, cembalon és orgonán játszott. Jósika Istvánt egyenesen muzsikusokért küldte Olaszországba. A kegyenc valószínűleg szerződötési tárgyalások közt ismerkedett meg a perugiai Girolamo Dirutával. Ő volt a legnevesebb muzsikus a Báthory ház körül. Velencében és Chioggiában volt orgonista, Jósikát Velencéből ismerte. Híres orgonajátszási és orgonaszerzési munkája, az «*Il Transilvano o dialogo sopra il vero modo di sonar organo e instrumenti a penna*» Zsigmondot örökíti meg a címben. Ő az a bizonyos «Transilvano», azaz erdélyi. Három szereplője van a párbeszédés orgonaiskolának, az egyik éppen Jósika István, a másik maga Diruta, a harmadik egy Melchior Michele nevű lovag, aki többször megfordult Erdélyben.

Két évvel e mű megjelenése után Claudio Monteverdi résztvett a magyarországi harcokban. Volt egy pillanat, amikor a zeneóriás s a szadista melomán egyszerre állt a szétszakított Magyarország földjén.

*

Zsigmond nagykorúsága egy családi vizállyal kezdődött. István és Kristóf testvéri egyetértését fölváltotta a két unokatestvér: Zsigmond és Boldizsár gyűlölködése. Boldizsár szilaj, meggondolatlan, parádézó fiatalember volt s lenézte a fejedelmet. Egy liliputi Valois-Guise vetélkedés tört ki Gyulafehérváron. A tüzet Jósika szította. Nemsokára odáig fajult, hogy a tanácsuraknak is bele kellett szólni. Boldizsár össze-vissza csörtetett az ágyasházukban, már csak ezért is ellene fordultak. De titkos tanácskozásukból valami más is kiderült. Az, hogy egy félszázad alatt még a bizonytalan felségjogú fejedelemség köré is lerakodott egy vékony legitimizmus. Erdélynek már volt önálló *legitimizmus* és önálló *konzervatív* politikája: a török kímélet. A tanácskozás végén úgy döntöttek, hogy ha kell, haljon meg Boldizsár. Döntésüket Gyulai Pál és Gálfi János közölte a fejedelemmel. Az egyik Erdély legműveltebb kopyája volt, a másik a gyermek Zsigmond kortese.

De a falaknak akkor is fülük volt. Boldizsár mindent megtudott s vért akart látni. Mindenki mosakodott, legjobban a

fejedelem. Gyulai és Gálfi könnyen kitalálhatta, hogy mi lesz a sorsuk. Az első abafájai kastélyába húzódott, ott törtek rá Boldizsár hóhérai. Gálfit maga a fejedelem végeztette ki, szípigva és a mellét verve. Haláluk ellen senki se tiltakozott. A bűnpártolás néhány év múlva iszonyú véresőt hozott Erdélyre.

Az udvari dráma után nemsokára a külpolitikai egyensúly is felborult. Gondos lelki puhítás s a századvégi háborús fordulat borította fel. A lélek-puhítót Carillo Alfonznak hívták, Zsigmond gyóntatója volt s Prága üzeneteit súgta a fejedelem fülébe. A háborús fordulat a török-magyar harc kiújulásával kezdődött.

Erdélyben akkor már sokan úgy ragaszkodtak a török politikához, mint egy ősi nemzeti hagyományhoz. Egy nemzet rendszerint a kicsit régiről hiszi, hogy ősi s az igazán ősit egészen idegennek érzi. Az urak jó részének is már a török politika volt ősi s a szentistváni gondolat idegen. *Török politikán* azonban ne értsünk *török barátságot*. A török pártban azok gyűltek össze, akik kímélni akarták a portát, kitértek előle, nem bíztak a német felszabadításban. Ebbe az érzésbe ösztönszerűleg az is belejátszott, hogy a névleges vallásszabadság mögött a protestantizmus államvallássá emelkedett s ezt a fölényét csak egy önálló Erdélyben tarthatta meg. A német párt viszont hitt a közeli felszabadításban s három tűz közé akarta fogni a törököt. A század végén úgy látszott, hogy erre sor is kerülhet. A tapasztalt magyar kapitányok észrevették, hogy a török gyengébben s rosszul üt. Sebet kapott a perzsa hadjáratban. A megromlott reflexre még nagyobb ütéssel feleltek. 1593-ban, a sziszeki csatával kiújult a háború. Rimaszombat és Fülek még abban az évben, Curgó, Babócsa, Nógrád, Sziszek a következő évben magyar kézre került. A porta fegyveres segítséget követelt a *hűbéresétől*, a pápa s a császár szent háborúra szólította fel *Magyarország keleti részét*. Most került csak igazán üllő és kalapács közé. A Szávától Váradig ömlött a magyar, horvát és szerb vér, Balassa elvérzett Esztergomnál. Erdély lábhoz tett fegyverrel figyelt. Úgy nézte a magyarországi háborút, mint a svájci franciák Verdun ostromát. De a hosszú semlegességhez nagyobb egyetértés kellett volna otthon. Carillo visszatért Prágából s ismét a lelkére beszélt Zsigmondnak. A fejedelem a német mellé állt. Ám a német oldalt egy év óta felszentelték a magyar győzelmek; a «német párt» az alkotmányjogi vitából hirtelen fölemelkedett a szent háború felhőibe. Aki a némettel tartott, Sziszek óta a füleki, hatvani s dunántúli hősökkel tar-

tott! A nép mindig a szívével politizál s a szívük most a magyar bajtársakhoz húzott. Már-már úgy látszott, hogy Zsigmondnak nyert ügye van. A székelyek, a szászok s a kisnemesek keresztény hitükre hallgatva, a háború mellé álltak.

De a tanácsurak a fejükkel politizáltak. A fejedelem nagyon fiatal volt ahhoz, hogy a nagyhatalmú, beképzelt padovai klikk engedjen neki. Ők féltékenyen őrizték Báthory István politikai hagyatékát. A fejedelem s a nép háborút akart, a főurak ragaszkodtak a semlegességhez s ez inkább a törökhöz hajolt. Kendy Sándor s két sógora: Báthory Boldizsár és Kovacsóczy volt az ellenállás lelke.

Csakhogy a fejedelem sem állt egyedül. Mellette állt nagybátyja, Bocskay István, aki óriási tiszántúli birtokokra, tehát az akkori fogalmak szerint nagy magánhaderőre támaszkodott. Mellette állt Geszti Ferenc, aki vadul gyűlölte a padovai irodalmárokat. S mellette állt Kornis Gáspár. Bocskay Várad, Geszti Déva s Kornis Huszt kapitánya volt. A fejedelem három erős helyőrségre számíthatott. «Parlagiak» és «padovaiak» közt egyre nőtt a feszültség. A sors iróniája, hogy az olaszos Zsigmond éppen ezeket a parlagi magyarokat használta föl olasz művelt-ségű tanácsosai ellen.

Az első országgyűlés dolgvégezetlenül ment szét. Néhány hónap mulva ismét találkozott Gyulafehérváron. De nem a szokásos helyen, a templomban, hanem a darabontokkal meg-
rakott palotában. Kendyék azonban nem akartak fegyverek közt tárgyalni. Ekkor maga fejedelem lépett közbe s szakítva az évtizedes szokással, személyesen szólott az országgyűléshez. Kiderült, hogy pompás szónok. A humanista klikk azonban a szokatlan személyes föllépéstől sem akart megpuhulni. A döntés megint elmaradt, a fejedelem tovább hátrált egy lépéssel.

Rövid idő mulva újabb, fegyveres országgyűlést hirdetett. A főrendeket Gyulafehérvárra, a közrendeket Tordára kérte. Először fordult elő, hogy az egykamarás erdélyi országgyűlés «főrendiházi» és «táblai» ülésre szakadt. Zsigmond azt hitte, hogy így könnyebben boldogul. A fejedelmi előterjesztést a gyanús Kovacsóczy helyett Geszti Ferencre bízta. Az aztán még Platonnal is elbánt. Bethlen Farkasból ismerjük a kackiás beszédet. Romlatlan őseink, pattogta Geszti, nem bízták filozófusokra az ország kormányzását. Üljenek azok csak az iskola porában, legyenek tunya papok, tanítsák a parasztot. Ha jó katona, egy lovasz is többet ér, mint az összes tudós. Botország egy ilyen tudósnek közhivatalt adni vagy beengedni a fejedelem titkos

tanácsába. A humanisták gyáva hazaárulók, egy züllött és hanyatló világhatalomhoz húznak, belső bomlasztók s számkivetésben a helyük.

A tanácsurak összenéztek. A maguk sérelmét még csak megbocsátották volna, de az már mégis csak sok volt, hogy ez a faragatlan, félművelt, zavaros fejű paraszt lehordja a hét görög bölcses! A fejmosás után ők is átvonultak Tordára. Ide kellett volna átjönnie a fejedelemnek is. De Zsigmond sokkal jobb játékosnak született. Nem szaladt a kardok közé. Az ország kormányzását főkapitányi címmel Boldizsárra ruházva szép csöndesen felutazott Kővárra. Kővár Erdély kapujában feküdt, közelebb a magyarországi, mint az erdélyi hadakhoz. Zsigmond kisiklott a főúri zendülők kezéből. Néhány év előtt ugyanígy csúszott ki III. Henrik a párisi liga markából. Bloisnak hívták a francia Kővárt.

A főrangú ellenzék megszédült a váratlan sikertől. Kiderült, hogy a goromba Gesztinek egy kicsit mégis csak igaz volt. Az országgyűlést áttették Kolozsvárra s ott azon kezdtek tanakodni, hogy Erdélyben is megalapítják a velencei közársaságot, tizenkét tanácsúrral s száz tagú tanáccsal! Betelt a padovai diákálmom: csak ki kellett nyúlni a velencei szenátorságért. Ők lesznek a kegyelmes Signoria! Ki-ki már Tizian vásznára képzelte magát.

Eközben Zsigmond magához rendelte Bocskayt Váradról, Gesztit Déváról, Kornis Gáspárt Husztról. Ügynökei elkeveredtek a kolozsvári gyűlésben a székelyek, szászok és kisnemesek közé. A főurak egy nap arra ébredtek, hogy mindenki a fejedelmet élteti és követeli. A közvélemény nem egyezett bele a puccsba; szent háborút akart. A szenátorok akkor még helyt állhattak volna a hitükért. De ők fejvesztve inkább a fejedelemhez siettek s kérték: tegyen úgy, amint akar. Megalázkodva visszahívták a gyűlésbe. Zsigmond a váradi, huszti, dévai s kővári helyőrséggel vonult be a tomboló Kolozsvárra. Nagyon nyájas volt az urakkal, tréfálkozott s együtt evett velük. A Fronde vértelenül elsimult. A fejedelem ezután új országgyűlést hirdetett s az szó nélkül felbontotta a török szövetséget. Zsigmond úr volt; most már kockázat nélkül fizethetett. Iszonyúan fizetett. Misére indult, maga köré gyűjtötte az urakat, aztán intett a testőröknek. A tizennégy fogolyból tizet megöletett, köztük volt Boldizsár, Kendy Sándor és Kovacsóczy. Őt lázadó a kolozsvári piacon vértett el. Kolozsvári hagyomány – (Jósikában olvasták) – hogy a kivégzést

Zsigmond is látta az egyik házból. A történészek nem nagyon hiszik, de már keveset tehetnek Jósika Miklós regényei ellen. Kegyenc ősenek mindenesetre jó napja volt ekkor. Megszabadult a gyűlölt Boldizsártól. A fejedelem a felelősséget Bocskayra s Gesztire kente. Írtam már, hogy műkedvelő volt: írtózott a felelősségtől.

Megtisztult az út a német politika előtt. Zsigmond a császárhoz küldte Bocskayt. Ők ketten voltak az új irány fő képviselői. Persze más-más belső ösztönzésre. Zsigmond aranygyapjút remélt s harci madrigálok mellett tassoi szerepben tetszelgett, Bocskayban a tiszántúli királyhűség fordult vissza a törvényes királyhoz. Oda, ahonnan Békés Gáspár kudarc óta átmenetileg elszakadt.

A követ egy új speyeri szerződéssel tért vissza. Zsigmond elismeri Rudolf felségjogát, cserében örökös joggal s fenséges címmel szabadon uralkodik Erdélyben. A két szerződő fél védés dacsövetséget köt a török ellen. S ha ez Zsigmond trónjába kerül, a császár méltó megélhetésről gondoskodik egy csendes német fejedelemségben. Bocskay egy hercegkisasszony kezét is megszerezte neki. A lány anyja valamikor kosarat adott János Zsigmondnak.

Lakzi és háború készült Erdélyben. Kettős izgalom s a nép eleinte nagyon szeret izgulni. Most is pezsgett Erdély. Zsigmond azonban ellentmondó ábrándok közt hintázott. Hol a csatatéren látta magát, vakító páncélban, érces madrigálok szárnyán, hol arra gondolt, hogy visszavonul egy előkelő nyugati udvarba, aranygyapjával, lanttal a kezében, bíbornoki uszálya a márványpadlót söpri.

A szerződés az országgyűlés elé tartozott. A rendek el is jöttek Gyulafehérvárra; mindenki a nyakát tapogatta. Zsigmond most megtudhatta, hogy csak az első gyilkosság nehéz, a többinek csupán a kellő idejét kell kiszámítani. Ha eddig nyugtalankodott volna a lelkiismerete, ez a gyűlés megnyugtatta. «Megtudták a fejedelem közléséből» az összeesküvést s hálálkodtak Istennek, hogy a fejedelem idejében szétütött az orgyilkosok közt. Az országgyűlés még egyszer belerúgott a holtakba. Pedig azokra mindent rá lehetett fogni – (főleg a politikai tehetségtelenséget) – csak azt nem, hogy a fejedelem életére fenekedtek. Az országgyűlés azonban lázasan bólongott, visszahívta a jezsuitákat, el volt ragadtatva a szerződéstől s a menyasszonytól. A Báthoryak Erdélyében igazán rossz tréfa népakaratról beszélni.

Eleinte minden rózsásan kezdődött. A bosszú s a szövetség egyaránt megnövelte Zsigmond tekintélyét a Balkánon. Áron moldvai s Mihály havasalföldi vajda hűbéri esküt fogadott neki. Nagy körvonalakban kibontakozott a fejedelem dunai szövetsége. A két hűbéressel, a német szövetséggel s a remek hadsereggel csakugyan nyeregben érezhette magát a hátráló török ellen.

Az erdélyi sereg két irányban támadott. A Maros völgyön az Alföldre, Havasalföldön a Duna alsó folyása felé. Az orosz háború tapasztalatait – főleg a gyujtóaknát – itt is, ott is fölhasználták. Lippa és Jenő, két fontos vár kevés áldozattal magyar kézre került. A havasalji hadjáratban a fejedelem is résztvett; Bocskay volt a lovasság parancsnoka. Külpolitikájukat itt még fényesebb fegyvertények igazolták. Elesett Tergoviste, Gyurgyevo; a Havasalja a Duna fölött teljesen kitisztult. Meglátszott a katonákon a muszka hadiiskola.

Ezekben a harcokban előljártak a székelyek. Zsigmond eleinte vonakodott elfogadni a fegyverüket. Féltette a közējük fészkelte nemeseket s a nyakukra nőtt primorokat. A hadi szolgálat ugyanis megújította volna a székely kiváltságot. Ezt pedig sem Zsigmond, sem az urak nem akarták. De a «háborús szükségétől» s a «székelyek önkéntes nagylelkűségétől vezetve» mégis tárgyalni kezdett velük s az urak feje fölött meg is egyezett. Feketehalomnál történt ez, közvetlenül a hadjárat előtt. Az ős¹ székely közösség a megyei rendszer alól visszakerült az államfő közvetlen fennhatósága alá. Birtokegységüket már nem tudták helyreállítani, mindenfelől kirítt belőle a sok adománybirtok s egyéb kiharapott jószág. De legalább elállták a további szolgáltság útját.

A győzelmes hadjárat örömeire azonban a nemesség megkérte a hazatérő fejedelmet, hogy a székelyeket adja vissza az uraiknak. Ez lett volna a legszebb örömnép. Zsigmond az országgyűlésre hátrította a szőszegést. A meglepett székelyek esetlenül vergődtek a gyakorlott jogászok között. Végül már az is kisült róluk, hogy a fejedelem akarata ellen fogtak fegyvert! Bűnükül szállt a fejükre a véradó. S az országgyűlés csakugyan helyreállította a jobbágyi szolgálatot, ezzel is bebizonyítván, hogy Erdély alkotmánya akkor már csak névleg állott a három középkori nemzet egyenjogú uniójából. A fejedelem kiszolgáltatta a közsékelyeket a magyar nemeseknek és székely primoroknak.

De a székelyek másként határoztak. Zsigmond nem szedette

össze a fegyvereiket és zászlóikat. A török vérben fent kardok a döntés után az urak ellen fordultak. Minthogy Zsigmond éppen Prágában farsangolt, Bocskay, a helytartó elrendelte a megszelídítésüket. A pacifikálás tudvalevőleg nem megy vér nélkül. De a végrehajtás ezúttal sokkal kegyetlenebb volt, mint a parancs. A foglyok lassan csúsztak a karókba, vaskampóra s faágra is jutott belőlük. «Az ország rendeiből nem hiányoztak olyanok» – fejezi be Baranyai Decsi ezt a történetet – «akik nagy lelki bánattal mondták azt, amit egykor Sulláról beszéltek Rómában: az orvosság túllépett a mértéken. Sokan félték, hogy ez a belső lázongás súlyosabb csapást hoz Erdélyre. Sőt akadtak komoly ítéletű emberek, akik azt mondták, hogy a fejedelem kötelessége, hogy a nemességnek az igazságosnál kegyetlenebb uralmát a jobbágyok felett törvényes korlátozásokkal enyhítse, nehogy a paraszti tömeg a kegyetlen szolgaságot, az elviselhetetlen terheket, melyek a nemesség részéről a méltányosság és közjó ellenére terhelik, meggyűlölje s végül is, mint az már gyakran megtörtént, polgárháborúba kényszerüljön».

Baranyai Decsi igen jó koponya s finom műszer volt. Annyira finom, hogy Zsigmondot a havasalji győzelem után egy teljes Sallustius-fordítással köszöntötte föl. Az ünnepi alkalomra lefordította a főúri polgárháborúk legnagyobb antik szakértőjét. Ez illetett legjobban a visszatérő győzteshez. A székely ügyben is jó szimatja volt: zárószavai csakhamar jósigékké váltak.

Közben az ég lassan beborult. Az erdélyi sereg Lippa és Jenő után Temesvár alá gyűlt. A tapasztalt Borbély György azt tanácsolta, hogy tisztítsák meg előbb a környéket. Nem hallgattak rá. A vár ostroma nagyobb dicsőség, nagyobb látvány s eleste nagyobb préda lett volna. Erre azonban sehogyse akart sor kerülni. Az utánpótlást a török és tatár portyák csakugyan szétzavarták; a félelmes vár meg se rezdült a lövésektől. A csapatok éheztek, zúgolódtak, végül hosszú orral elvonultak Temesvár alól. Fenn Északon a legendás híró Eger esett el. Most már a török is belejött a verekedésbe. Zsigmond Miskolcnál egyesült Miksa herceggel; a havasalji győzelem után egy új Gyurgyevóban bízott. Mezőkeresztesnél találkozott a törökkel. A csatából majdnem új Várna lett. Zsigmond visszamenekült Erdélybe, váltig hajtogatva, hogy «ennek a vereségnek egyedüli oka a német lovasság megfutamodása volt». Tudjuk, hogy nem csak az volt. A török a tábor fosztogatása

közben verte szét az önfelelt magyarokat, akik üldözés helyett uruk címeres zászlóival tülekedtek a török sátrak körül.

*

A játék eltört. Zsigmondnak nem ízlett többé az uralkodás. A balsikerű éjszakáktól, férfi kudarcaitól is szabadulni akart. Hamar megért benne a gondolat, hogy bíbornoki palástba bújik előlük. A császár emberei is tovább puhították.

Megint kiderült, hogy az önálló Erdély a fejedelem akaratától függ, valósággal egy uralmi akarat kifejezése. Zsigmond elvágott a trónról s egyszeriben elhalványult Erdély. «Inkább akart Opeln nemtelen és szomorú magányába költözni» írja megvetően Szamosközy, «mint szülőföldjén, Erdély kiesésében élni».

1598 kora tavaszán országgyűlést hívott össze Gyulafehérvárra, hogy lemondását s az ország átadását közölje. Tudta, hogy a német politika kudarca miatt a rendek nem fognak olyan simán engedni, mint 1551-ben György barátnak vagy ahogy neki a kolozsvári országgyűlésen. Egy kis «segítség» kellett az alkotmányos eljárásnak. Zsigmond tehát mozgósította a testőrséget, a töltött ágyúknál kanócok égtek. «Az országgyűlést, máskor a jogtalanságok megtorlóját, a szabadság szószólóját, a kötelesség megszabóját, az igazság oltárát gyűlésből börtönné tették». De Szamosközy szavait csak gondolták s nem mondták ki a rendek. A félelem mindenkire átragadt. Már pedig egy nemzet csak a gyávaságra fizet rá igazán. «Senki sem akadt, aki a méltatlan határozat ellen szabad szóval tiltakozott volna, aki előtt többet ért volna az ország jóléte, mint egy meggondolatlan ifjúnak a haza felforgatására készülő szenvedélye. Olyanoknak látszottak, mintha szavazásra felállított szobrok lettek volna a gyűlésen, miért is nem ok nélkül emlegették, hogy mint egykor az amyclaiak ostoba hallgatással, az erdélyiek is megfélemlített némasággal fognak tönkremenni». Erdély gyásznapjait, a Basta-kort ennek a gyűlésnek a gyávasága előzte meg. Sokan érezték, hogy Erdélynek még hivatása van; korai volna a két hazát a gyöngye német kézben egyesíteni. Ez volt a többségi vélemény. De egyetlen férfi sem mert mukkanni a töltött ágyúk előtt. Senatores boni viri, senatus autem mala bestia, hogy a kor stílusában maradjunk. Oláh fejszék, székely szablyák, zsoldos lovak alatt bánták meg ezt a gyávaságot.

Most közbeszólt a kegyenc. Rudolf már kiszemelte a megbízottait Erdély átvételére. De Jósika maga szeretett volna kormányzó lenni, sokak szerint azzal a hátsó gondolattal, hogy amíg Zsigmond Opelnben ül, megkedveltesse magát a rendekkel. Rábeszélte Zsigmondot, hogy hátráljon meg egy kicsit s a császári biztosok helyett adja át neki Erdélyt. Ő majd visszaadja, mihelyt Zsigmond ráún az opelni szép napokra. A terv azonban kipattant. Folt esett a prágai szerződésen s ezzel Bocskay becsületén. Ő a becsületével állt jót odafenn, hogy Zsigmond lemondása után Erdély visszaolvad a királyságba. A felbőszült nagyúr elégtételt követelt. A folt akkora volt, hogy vérrel kellett lemosni. Zsigmond nem sokat habozott: odaadta a Jósikáét. Mindent a kegyencre kent. Jósika Gyulai Pál sorsára került. Négy évvel élte túl gyűlölt ellenfelét: Boldizsárt s attól a kéztől esett el, amelyet ő fordított Boldizsár ellen. A fejedelem a kezét mosta, panaszkodott, hogy szívesen megmentené Jósikát, de hát az országban már a császári biztosok ítélnék. Ékes szőnyeget vonatott a kormos börtönfalakra «s maga verte a szegeket a falba s azokra függönyöket aggatott, hogy az érdemes barátnak megtegye érdemei szerint a barátság utolsó kötelességét». Volt humor ebben a szörnyetegben.

Az országgyűlés végetért, a rendek hűséget fogadtak Rudolfnak, Zsigmond Opelnbe költözött. Eltűnt az önálló Erdély. Ötven évig élt s azalatt háromszor megtagadták. György barát 1551-ben, János Zsigmond a speyeri szerződésben, Zsigmond a lemondással. A háború nagy lendülettel folyt a külhazában s voltak, akik még Mezőkeresztes után is remélték, hogy a törököt hamarosan kiszorítják az országból. De akkor Erdély létjoga is megszűnne: visszaolvadna a korona testébe. Mért ne térjen vissza tehát most, a háború alatt, amíg katonai segítséget adhat a magyaroknak? Ez volt Bocskay gondolata. Föltehetjük, hogy a jóhiszemű Carillo atya is ezt gondolta. Zsigmond mindenestre egy virágzó országot hagyott el. Még a felbőszült törököt is kiengesztelhetette volna. S a többségi vélemény inkább erre a politikára hajolt. Azok pedig, akik nem bíztak a magyarországi sikerekben, nagy bajt jósoltak az oktalan elbujdosásból. Zsigmond «sarkával felborította a tele sajtárt».

A két királyi biztos tapintattal, a fal mellett kormányzott. Tudták, hogy a német politika már csak gondos kertészkedéssel csírázik ki. Nem bolygatták a hivatalokat, mindenki megmaradt a helyén. Éppen elég dolgot adott nekik a zilált fejedelmi ház-

tartás. (Ez abban az időben egyet jelentett az államháztartással). Folytatták Zsigmond dunai külpolitikáját is, kiutaztak Havasalföldre s Rudolf nevében átvették Mihály vajda megújított hűbéri hűségesküjét.

Miksa főherceg, a kiszemelt helytartó azonban késett. Nem léhaságból, hanem Habsburg lassúságból. Annál sebesebben gyült Erdély fölé a porta haragja. A kis ország elsötétült; eldugott havasi falukon is végigborzongott a halálveszély. A két biztos látta, hogy fej nélkül a megrettent ország anarchia felé csúszik. Könyörögtek Miksának s Miksa még mindig nem jött. Egy nap megjött helyette Zsigmond. Lóháton érkezett, egyenesen Opelnből. Kilovagolt a városkapun s meg sem állt Erdélyig. Rá aztán igazán talál, amit Szekfü a barokk ember lelki alkataról ír a Bethlen életrajzában. Körmönfont, körülményes és látszólag zseniális diplomatisálás mögött a barokk ember csupa szeszély, hangulat, kapkodás; a hosszú előkészítés ellenére is mindig «beugrik». Zsigmond is okos beszélő volt és zavaros fej. Az ember azt hiszi, hogy azért tesz így vagy úgy, mert a jezsuiták megnyerték a keresztény hőesz-eszmének; Tasso hőse akar lenni. Aztán kiderül, hogy megint a jellemével volt baj. Annyira nincs jelleme, mint egy halnak. A népnek eszébe jutott a születése. Kóbor és telhetetlen, mint a halak. Áprilisban ment ki Opelnbe s augusztusban már Erdélyben volt.

Hazaért és körülnézett. A rendekkel nem sokat törődött. Sokkal fontosabb volt, hogy melléje áll-e Bocskay? A nagybácsi melléje állt. Ismerte az ország hangulatát, a házról-házra harapódzó rémületet. A végén talán önmagát is meggyőzte, hogy még mindig jobb Zsigmond az ország élén, mint két magárahagyott biztos. Erdély ismét hűséget fogadott Zsigmondnak.

Ebben az időben terjedt el Erdély ingatag híre a magyarországiak közt. A folt rajta maradt; a magyar ember az erdélyit azóta is túlon túl diplomatikusnak, hajlékonynak, sőt gerinctelennek tartja. Az erdélyi jellem azonban csak azért hajolt el a magyartól, mert a két ország sorsa is szétvált. A magyart a végzet fellebbezés nélkül a végvári harcokhoz szögezte. Az erdélyi ember viszont két sors közt választhatott és sohase tudta, hogy melyik cédulán húzza ki a halálát, melyiken a kegyelmet. Olyankor, amikor már csak a halált választhatta, ő is megkeményedett. Az ember bátrabb a biztos halál előtt, mint élet és halál választóján.

Erdély nem állhatatlanságból pártolt vissza Zsigmondhoz.

Őszintén azt hitte, hogy a tornyosuló török veszélyt csak a törvényes fejedelem háríthatja el. S neki végig az volt a törvényes fejedelem, akit a véreből választott. A visszafogadást azonban a multakon okulva választási feltételekhez kötötte. (Ilyen «alkotmányos biztosítékokat» követeltek Elba után Napoleontól is.) A föltételekből megdöbbenően kiderül, hogy milyen sokféle szabadság hiányzott abban a fejedelemségben, amely névleg a három nemzet szabad únióján nyugodott! Ezek a feltételek persze tovább is papíron maradtak. Nagy a multja, nagy a hagyománya annak a bizonyos «chiffon du papier»-nek.

Szekfű Gyula azt írja magyar történetében, hogy ha Zsigmond trónon marad s hallgat Bocskayra vagy elmegy, de végleg s a hatalmat végképp átadja a Habsburgoknak, a tizenöt éves háború a török kiverésével végződött volna s Magyarország majdnem száz évvel hamarább helyreáll. A nagyszerű történész alighanem egyedül áll ezzel az optimizmusával. Bár így lehetett volna! De *Prága* akkor még az alkonyuló német-római gondolatot hordozta; merőn nézett délre és nyugatra. A határgrófsággá zsugorodott Magyarország csak akkor nőtt meg *Bécs* szemében, amikor a westphaleni szerződés kiszorította nyugatról s ő új birodalmat keresett a Duna völgyében. Akkor egyszerre volt hozzá ereje is! Így válik a túlzástól való rettegés maga is túlzássá. A negyvennyolcas, függetlenségi, szabadelvű történetírás a Kendyekben, Kovacsóczyakban, Székely Mózesekben is csupa nemzeti vértanút gyászolt. Szekfű a jogos ellentmondás hevében egyenesen Carillo Alfonz oldalára áll. De Carillo kortárs volt és jezsuita; sokkal érthetőbb, ha túlbecsülte a korabeli német és katolikus erőket. Az egyetlen helyes mérték Báthory István külpolitikai hagyatéka lett volna; csakhogy azt egy időre lejárátták a padovaiak.

Beállt a fagy, a seregek téli szállásra vonultak. Zsigmond újabb tárgyalásra küldte Bocskayt Prágába. Aztán gondolt egyet, behívta Lengyelországból unokatestvérét, András bíborost s átadta neki Erdélyt. Augusztusban ért haza; ez a következő márciusban történt. Terveit mindig egyedül eszelte ki; Erdélyt, a császárt, a törököt befejezett tények elé állította s ha baj lett a dologból, sírva másokra kente a felelősséget.

András Boldizsár testvére volt s számkivetve élt Lengyelországban. Nemrég még halálra keresték egymást a fejedelemmel. Zsigmond nemcsak a testvérét ölette meg, hanem otthon maradt anyját is gyötörte. Most megtette fejedelemnek s a kezére adta magát. Andrásnak azonban a hatalomtól elpárol-

gott a bosszúvágya: Zsigmond testvéri csókokkal távozott Erdélyből. A felesége visszament az anyjához. Nem sok öröme telhetett Erdélyben. Bocskay felháborodva Prágában maradt.

Az új fejedelem csak a szépséget örökölte a Báthoryaktól. Daliás volt, nemes és nem éppen okos. Elhatározta, hogy ő is a német politika mellé áll; a török követeket legorombította s elkergette Gyulafehérvárról. Ugyanakkor Kakas Istvánt elküldte békítőnek Prágába. A feladat nem volt kellemes. Az utóbbi években igen megromlott az erdélyiek híre odakinn. Kakas kipróbált diplomata volt, hat év előtt már jól vizsgázott Angliai Erzsébet előtt. Akkor Zsigmond küldte ki, hogy a konstantinápolyi angol követ támogatását megszerezze Erdélynek. Családi kapcsolatai is voltak az udvarral, német nevelése és tiroli felesége a Habsburgokhoz hajlították. De a csoda neki sem sikerült. Prága torkig volt a Báthoryakkal s intett Mihály vajdának.

Erdély magára maradt. Négy éve múlt Zsigmond havas-aljai győzelme s az ország azóta úgy meggyöngült a fejetlen kapkodástól, hogy Mihály vajda megkívánhatta a trónját. A hűbéresből és védencből trónkövetelő lett. Prága felé fordult egy jelért. Azt állította, hogy hűbéres hűségesküjét akarja teljesíteni a bitorló ellen. Azt az esküt, amit a királyi biztosok előtt tett le. S a várt jel pontosan olyan volt, amilyent a nemzetiségek láttak 1848-ban. Mihály támadhatott. A pénzről majd később beszélnek.

A kis ország minden oldalról csupaszon állt. Nem számíthatott a lengyelekre. Rudolf és Bocskay ragaszkodott a prágai szerződéshez, Mihály fegyverkezett, a török dühös volt, az urak kajánul várták, hogy mi lesz. Andrásan akarták megbosszulni Zsigmond sorozatos jogtiprását.

A fejedelmet jó időben figyelmeztették, hogy Mihály készül valamire. Azt is beszéltek, hogy bizonyos tanácsurak kijárnak hozzá Havasalföldre. Végre András rászánta magát, hogy követ útján nyílt színvallásra kéri fel a vajdát. Becsületes emberek közt így szokás ez. Mihály a toborzás kellős közepén fogadta az erdélyi követet. Nagyon elsomorodott; fájt neki a fejedelem bizalmatlansága. De akkor mire ez a sok katona? kérdezte a követ. A török ellen készülők Bulgáriába, vallotta be Mihály. Nem ártana, ha a fejedelem is küldene katonát, fegyvert, lőszert vagy legalább kiengedné azokat, akik Erdélyből öhozza akarnak állni. A követ föllekesülten ment vissza Gyulafehérvárra. András megkönnyebbült, hiszen eleitől fogva szégyelte

ezt a követséget. Fegyvert, lőszert küldött a vajdának s elment pisztrángászni. Ez volt a kedvenc mulatsága. Talán éppen horgászás közben érte a hír, hogy Mihály a Bodza-szorosban átlépte a havasokat. A szászok melléje álltak, minthogy Rudolfra hivatkozott. A német császár hűbéresének nézték. De neki a székelyek is kellettek. Földieket küldött közéjük, «akik inkább jó katonák, mint jó hazafiak voltak». Nagy volt az elkeseredés odalenn a Székelyföldön; Zsigmond árulása óta a közszekelyek jó időre kiszakadtak Erdély lelki közösségéből. De dühükben is érezték, hogy szörnyű választás elé kerültek. «A dolognak ilyen veszedelmes forrongásában» írja Szamosközy, «okosabbnak tartották, hogy egyik párton se legyenek, minthogy valamelyik párthoz álljanak. Mert ha András győz: sorsukat és szolgaságukat hozhatják fel mentségül, ha meg Mihály mellé áll a hadiszerecsene: büntetlenségüket szolgálja az, hogy nem teljesítették András parancsát. Míg ha valamelyikhez állanak, attól féltek, hogy András a megújított lázadás miatt még kegyetlenebb büntetéssel sújtja őket, viszont Mihály, mivel fegyvert fogtak ellene, kegyetlenül bosszút áll rajtuk.» Végül mégis győzött a bosszúvágy s a rábeszélés. A székelység – Marosszék és Aranyosszék kivételével – Mihály mellé állt. Soha még nép nem járt ilyen közel az erkölcsi halálhoz. Abban az évben, amikor a magyarok visszavívják Ozorát és Dombóvárt, a székelyek Bizánccal vonulnak a hazájuk ellen. A bűn isszonyú, de van rá kegyelem. Az a haza évek óta tele volt tüzdelve a Báthoryak karóival.

András és Mihály Szeben alatt találkozott. A csata nagyon sokáig ingadozott. Szamosközy szerint volt egy pillanat, amikor már csak magyar harcolt a magyarral. A fejedelem magyarjai és a vajda székelyei vágták egymást buzgó káromkodással. A kép mindenesetre jellemző arra a korra, amikor török határsértésekért a végbeliek magyar falukat dúltak fel török területen. Akárki harcolta ki, a győzelem Mihályé maradt. A holtakat a rendszerető szebeniek temették el.

A csatának hamar híre futott az erdélyi oláhok közt. Mihály nem volt nemzeti hős s az oláhokban még nem volt nemzetiségi érzés. De azt tudták, hogy a vérükből való, a nyelvükön beszél s őt is pópa keresztelte. Valami földöntúli fő-fő jobbagynak képzelték, tömjénfüstös szabadítónak, a bizánci kettős kereszt menyeyi küldöttjének. Azt érezték, amit az alföldi parasztok Dózsa iránt. A csata után kiegyenesedtek az oláh kaszák s föllángoltak a magyar udvarházak.

Forduljunk el attól, ami következik. «Testvért testvér, apát fiú elad.» Az erdélyiek azt mondták magukban, hogy Mihály utóvégre a magyar király hűbérese. Ilyen módon megnyugodván, állásért, javadalmakért kezdtek tülekedni. Úgy látszik, az ember vagy majdnem angyal vagy egészen ördög. Mindenesetre nagyon könnyen vedlik vissza bestiává. Az erkölcsi összeomlás jóval nagyobb volt, mint a katonai vereség; a csata nem annyira Szebennél, mint inkább a következő hetekben veszett el. Ez még mindig Mohács százada s Szádeczky joggal nevezte Sellenberket (ez volt a csatatér) erdélyi Mohácsnak. Abban a században a magyar csak a biztos halál előtt mutatott igazi nagyságot. Ha nem volt menekvése, férfi volt a javából. A kiengesztelő áldozatban mindig felmagasztosult. De máskor a kelletténél is gyöngébbnek mutatta magát.

Mihály keleti pompával bevonult Gyulaféhevárra. András a Székelyföldön át menekült, Lengyelországba akart jutni. De a falka mindenütt a sarkában volt s a hegyek közt bekerítette. A székelyek Báthory vért akartak szagolni. Másodmagával volt, vitézül védekezett. A gyilkosok levágták a fejét s vászonba takarva elküldték a vajdának. Ott volt a felesége is, mikor kibontották a kendőt. «Így járhatsz te is, a fiam is» – mondta sírva. Erre a vajda is könnyezni kezdett. Szegény pap, szegény pap! morogta.

*

Mihály a császár helytartójának és főkapitányának nevezte magát. Az udvar sokkal kevésbé tartotta annak. Prága szerint Mihály elvégezte a dolgát, jutalmat érdemel, de legjobb, ha minél hamarább eltűnik. A Habsburgok sohasam siettek; most sem hamarkodták el, hogy ki legyen a kormányzó. Ragaszkodtak az 1595-ös szerződéshez s nem nagyon törődtek azzal, hogy közben miket végez és kikre esküszik fel az erdélyi országgyűlés. Bocskay és Istvánffy egy tekintélyes magyar főurat ajánlott. Ők sürgősebbnek látták a dolgot, mint Prága. Erdélyből egyre nyugtalanítóbb hírek szállingóztak.

Mihály rászabadult a hatalomra; vérbeborult tőle a tekintete. Álmában már Konstantinápoly s Bécs kapuja előtt állt. Erdély csak a második ugródeszkája volt. Kíéhezett plebejus elégtétellel kegyet és bosszút osztott s a fél világot meg akarta alázni. Bevonult Moldvába, elkergette a vajdáját, egyesítette Erdéllyel és Havasalfölddel. Bulgáriát, Szerbiát s a lengyel királyságot is akarta, azzal fenyegetőzött hogy felgyújtja

Kassát, Bécset, Prágát. A császárra különösképpen haragudott, amiért csak vak eszközének nézi. Ekkor állt hatalma tetőpontján. A románok ma is úgy gondolnak rá, mint mi Attilára.

«Egyszer az vajda egy pálczát faragsált volt mulatságában» – meséli Enyedi Pál – «és az késsel mind lehántotta volt a héjját s mond: ha élek, így hagyom Erdélyt». Kozák, rác, oláh és székely hajdúi már javában hántogatták. Az erdélyiek belátták, hogy a vajda igazán nem az ő javadalmazásukért jött Erdélybe. Egyébként is «csak az árulást szerette s nem az árulókat». Balkáni cézár volt, csak a személyes hatalmával törődött s nem az ország rendjével s csendes állapotával. Erdély erre makacs szerelemmel ismét Zsigmond felé fordult. Hátha visszajönne? Az örült gondolat egyre több embernek tetszett. Zsigmond Moldvában üldögélt, olasz muzsikusi közt. Követség ment hozzá s Basta generálishoz Felsőmagyarországra. Az egyiknek fejedelemséget ígértek, a másiktól segítséget kértek. Közben a fegyveres tábor is gyülekezett Tordán. Most már a székelek is ide jöttek. A tábor vezére, Csáky István szintén Mihály mellől pártolt át. Magyarországról megérkezett Basta György.

A tábornok albán eredetű, képzett olasz katona volt, Flandriában járta ki a hadi iskolát. Később a spanyol Habsburgoktól az osztrák Habsburgok szolgálatába lépett. Így került Felsőmagyarországra. Elméleti katona volt, mint minden korabeli olasz. Két hadtudományi munkát írt, az egyiket a könnyű lovasságról éppen Erdélyben. Becsülettel ragaszkodott császári gazdájához; ő a monarchista osztrák csapattiszt egyik korai mintaképe. Nem szerette az izgága magyarokat s eleitől fogva gyanakodott a havasi cézárra. Se magyar, se oláh: császárhű katonai kormányzó kell Erdélybe. A felbőszült Erdély igazolta a gyanuját Mihály ellen. Úgy látta, hogy itt az alkalom Erdély átvételére. Csapatái egyesültek a magyarokkal. A csatát Erdély klasszikus hadiútján, a Marosvölgyben vívták meg, Miriszlónál. A vajda kifutott Erdélyből.

Az ország föllélekzett s tüstént két pártra szakadt: németes és törökös urakra. Csakhogy a pártjelvények Zsigmond utolsó kalandjai óta kicserélődtek. A német párt változatlanul a királyhű emberekből állt, vezérük – Bocskay távollétében – Kornis Gáspár volt. A török párt ezúttal Zsigmond híveiből alakult. A fejedelem csakugyan nem sokat remélhetett már Prágától. Egyelőre mindenesetre Csáky és Basta volt a helyzet ura.

Lécfalván összegyűltek a rendek s hálát adtak a császárnak.

nak a segítségért. Egyúttal a bosszújukat is kitöltötték Bocskayn s önkéntes számkivetését örökös száműzetéssé változtatták. Ebből már látszott, hogy a törökös báhorystaké a többség. Három hónap mulva ismét találkoztak Kolozsváron s egyhangúlag megválasztották Zsigmondot! Időközben ugyanis híre járt, hogy Mihály Prágában visszaszerezte a császár kezét. A töröktől is rettegetek s gondolták: a kedvében járnak, ha újdonsült hívét választják meg. De ne tisztázzunk annyit. A politikai ösztön akkor már olyan epilepsziás volt Erdélyben, mint maga Zsigmond. A királpártiakat biztonság kedvéért elfogták s láncra verték. Bastát azonban ott marasztalták s felajánlották neki Déva várát. A szerencsétlenek már mindenkit töröknek néztek. A becsületes katona felbőszülve kiment Erdélyből. Egy félév mulva Goroszlónál, a Szilágyságban Mihállyal együtt állt szemben Zsigmond seregével. És Zsigmondnak futni kellett. Egyelőre Basta és Mihály volt a helyzet ura.

De a tábornok lelkére lassan leereszkedett a rémület. Köröskörül a havasokban hosszúhajú, vörösszemű, dűnnyögő pásztorok sunyítottak. A völgyekben gőzöltek a csataterék, a szászok halmokat raktak a holtakból. Zömök kastélyok fehérlettek a holdfényben, a folyosón árnyak suhantak szép fiatal feleségükhöz, véres ingben, fej nélkül. Vészfütyök sivítottak. A lovak horkoltak. Úgy érezte magát, mint egy eltévedt konkviztádor az Andok keselyűi közt. Gyűlölte a magyarokat és gyűlölte a vajdát; tudta, hogy Mihály fejedelemnek akar visszajönni Erdélybe. Seregük félig-meddig farkasszemet nézett. Elfogta a vajda leveleit, kiderült, hogy most már az is a törökkel alkuszik. Hát ebben az országban mindenki két lapra játszik? Az életét is féltette: előbb akart ütni. Megölette Mihályt. Egyedül maradt a helyzet ura.

A véres színpad tovább forog. Ki-bejárnak a gyilkosok, egy Shakespeare is megsokalná ezt. A néző már nem tudja, hogy a forgástól vagy a sok vértől van-e hányingere?

Itt koncolás volt. Ah, kevély halál!
Mi dáridó készül örök honodban,
Hogy egy lövéssel ennyi fejedelmet
Ily véresen levertél? ...

Zsigmond még egy évig csatangolt Moldva s Erdély közt, aztán örökre kiköltözött Prágába. Ebből a zsarnokból is tragikus bohóc lett a végén. Nyolc év alatt négyszer mondott le.

A rosszhoz sem volt kitarása. Mert a makacs kitarás olykor a rosszat is nagyvá teszi, így lett nagy király az alattomos, félénk, kegyetlen és lángeszű XI. Lajos francia királyból.

Bastát elsodorta az ár. Tudós katona volt, a harctér matematikusa, az előkelő olasz hadtudomány kései hajtása. De itt ördögfi hajduk voltak a keze alatt, nem cifra bugyogós sakkfigurák. Albánia, Bosznia, Horvátország, Szerbia, Bulgária, Macedonia, Görögország, a két vajdaság s a magyar-Alföld bölcsőiből tízezzrel szóródtak szét az árvák s félvaddá nőttek a balkán hegyekben, magyar mocsarakban. Nem volt veszteni-valójuk, sose hallottak szelíd szót, a fagyott földön teleltek, mint a ridegmarha. Ha bérlőre találtak, beálltak zsoldosnak. Bastának is ilyen népe volt. Nem bírt velük, tehetetlenül nézte Erdély dúlását, dühében aztán ő is beállt dúlni, taposni. Erdély sikoltott. A hajdú kegyetlenség visszazállt a tábornok fejére, az árvák az ő nevét jegyezték meg. Évszázadok mulva, kolozsvári gyermekkoromban még mindig jobban rettegetem a nevétől, mint az oroszoktól, akik ugyanakkor az Uzsoki-sorosban álltak. Olasz források beszélnek, hogy mélabús ember volt, mint minden hontalan, család nélküli katona. Nagyon szerette a zenét.

Az ember azt hinné, hogy most fordít az erdélyi krónika véglapjára. Pedig csak ezután következnek a legfényesebb lapok! Erdély tele volt életerővel. Küldetése folyton fölgerjesztette a széttaposott lángot. Dolga volt még a földön.

Csodálatos megújulás rejtőzik minden nemzetben, amelyet saját fiai emelnek föl a porból. Gondoljunk a korabeli Franciaországra. Egy félszázados testvérháború után IV. Henrik gyógyító kezétől behegednek a sebek, a nemzet talpraáll, Henrik halálakor ismét vezető nagyhatalom, amely a félvilág urával, a Habsburg-házzal készül mérközni. Erdélynek is ez a gyógyító érintés kellett.

Zsigmond után egyik vezérét, Székely Mózeset választották fejedelemmé. Így akartak megszabadulni Bastától. De a tábornok Ráduly havasalföldi vajdát küldte rá. Székely elesett a határon. Akkor már sok erdélyi politikus menekült át a törökhöz, köztük egy Bethlen Gábor nevű főnemes. Bocskay Prágában is csalódva, visszahúzódott bihari birtokára.

Kié legyen az ország? Mert a németé most már nem akart lenni. A kérdésre nem Erdély, hanem Magyarország felelt. Erdély eddig még a tiszántúliak föltétlen hűségére sem számíthatott. És most, hogy végképp veszni látszott, egész Magyar-

ország melléje állt, még Sopron kapuja is kinyílt. Mi okozta ezt a változást?

Az, hogy Prága erőszakkal hozzányúlt a magyar lelkiismerethez. Megkezdődött a nagy katolikus ellenhatás, a hitbeli szabadság végveszélybe került. Ez a veszély Erdély karjába hajlította Magyarországot. A közös ellenállás feje a királyhű Bocskay lett. A sors különös iróniája, hogy éppen az ő uralmától számítjuk Erdélyt politikai öncélnak.

Hatvan év telt el Buda vesztétől. Erdély hol elhalványult, hol fölragyogott, félszázados évfordulóján is úgy látszott, hogy nem éri meg a holnapot. Csak Bocskay óta tudják az erdélyiek, hogy fönmarad. Baranyai Decsi, Gyulafi. Lestár és Szamosközy már ennek az új hazának az Anonymusai.

E hatvan év alatt csak egy embert nem ért csalódás vagy meglepetés. Báthory Istvánt. Ő volt az egyetlen államférfi, aki sohasem csinált nagy hibát, vagyis ő volt az egyetlen igazi államférfi. György barát, Békés, Zsigmond, Bocskay mind csalódik a németben: túlbecsüli az erejét. Aztán elmúlik egy évszázad s Erdély áldozatul esik annak, hogy lebecsüli a német erejét. A két időpont közt a Habsburg birodalom átfordul a tengelye körül nyugatról keletre. Minden erejét odagyűjtheti. S az új birodalmi akarat egy hadvezért is talál magának. Ez is olasz, de nem száraz, tudós sakkjátékos, hanem lángeszű katona. Szavojai Jenőnek hívják.